

Kobieta z drugiego planu. Katarzyna Konstancja z Niszczyckich Towiańska i jej polityczna działalność w burzliwych czasach przelomu XVII i XVIII w.

Słowa kluczowe: prymas, Towiańscy, polityka, protekcja, czarna legenda

Keywords: primate, Towiański family, politics, patronage, black legend

Temat zaangażowania kobiet czasów staropolskich w sprawy polityczne stał się przedmiotem wielu dobrze udokumentowanych studiów¹. Celem pracy jest przedstawienie działalności Katarzyny Konstancji z Niszczyckich Towiańskiej, kasztelanowej (a od 1702 r. wojewodziny) łęczyckiej, działającej pomiędzy końcem XVII a dwiema pierwszymi dekadami XVIII w. Pragnę przyjrzeć się wpływowi Towiańskiej na wydarzenia polityczne rozgrywające się w tym czasie w granicach Rzeczypospolitej. Rozważone zostaną przy tym kolejno takie czynniki, jak pochodzenie i początki kariery, relacja względem rzeczywistości politycznej, następnie zakres działalności w odniesieniu do instytucji życia politycznego, a w końcu przyjrzeć się wynagrodzeniu oraz łaskom udzielanym jej za usługi polityczne.

Rodzina Niszczyckich wywodziła się od Prawdziców-Radzanowskich, osiadłych na Mazowszu już w XIV w. W przeciągu kolejnych dwóch stuleci ugruntowali oni swoją pozycję polityczną w prowincji, a z czasem przeniknęli na tereny ziemi bełskiej². Okres świetności rodziny Niszczyckich przypadł na wiek XVI, kiedy jej członkowie pełnili ważne urzędy państwowe³. Do czasów Pawła Niszczyckiego

---

¹ Wybrane prace: BOGUCKA 1998; BOGUCKA 2005; POPIOLEK 1996; POPIOLEK 2018; KARKUCIŃSKA 2000; JAKUBOSZCZAK 2008; KURAS 2012, s. 261–277; FILIPCZAK 2002, s. 303–320; FILIPCZAK 2015, s. 405–435; SŁABY 2014; SŁABY 1016, s. 71–83; PIETRZAK 2018, s. 41–84.

² Szerzej na temat Niszczyckich vide: Genealogia domu Niszczyckich (AGAD, ZDP, sygn. 2828); Niszczyccy herbu Prawdzic, Teki Dworzaczka, Materiały historyczno-genealogiczne do historii szlachty wielkopolskiej XV–XX wieku. Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, Genealogie (strona internetowa, dostęp: 2 IX 2022); NIESIECKI 1840, s. 569–571; URUSKI 1915, s. 157–159.

³ Wśród przodków Konstancji w prostej linii wymienić należy Andrzeja (kasztelana wiskiego od 1506 i wojewodę płockiego od 1517 r.), jego syna Stanisława (kasztelana raciąskiego od 1538 i wojewodę płockiego od 1550 r.), następnie wnuka Krzysztofa (starostę przasnyskiego od 1576 r. i ciecha-

rodzina koligaciła się z rodami takimi jak Oporowscy, Sienińscy, Gruszczyńscy, Kossobudzczy, Dębowski i Wilkanowscy, które tworzyły średniozamożną elitę Mazowsza oraz ziemi łączycko-sieradzkiej. Małżeństwo Pawła z wojewodzianką łączycką Eulalią Eleonorą Radziejowską, córką Stanisława i Katarzyny z Sobieskich oraz siostrą Hieronima, podkanclerzego koronnego w latach 1650–1652, dodało rodzinie splendoru⁴. Ze związku Pawła i Eulalii przyszło na świat pięć córek oraz dwóch synów, z których Stanisław żenił się dwukrotnie. Z drugiego małżeństwa z Jadwigą z Sokołowskich przyszła na świat Katarzyna Konstancja. Data jej narodzin pozostaje nieznana, podobnie jak sprawy związane z jej wychowaniem oraz edukacją⁵. Nie jest także jasne, w jakich okolicznościach trafiła do otoczenia swojego kuzyna Michała Stefana Radziejowskiego. Roman Kawecki sugeruje, że stało się to przed jego wstąpieniem na stolec książęco-biskupi Warmii w 1677 r.⁶ Niezależnie od tych spekulacji pewnym jest, że po przybyciu do rezydencji w Heilsbergu (obecnie Lidzbark Warmiński) została wydana za mąż za domownika Radziejowskiego — Jerzego Hipolita Towiańskiego⁷.

---

nowskiego od 1580 r.), w końcu Pawła, który wstąpił się w walkach przeciwko Szwedom w latach 1605–1628, w wyprawie smoleńskiej w 1611 oraz chocimskiej w 1621 r., dzięki czemu awansował na kasztelanię sierpską w roku 1617. Biogramy Andrzeja, Stanisława, Krzysztofa i Pawła Niszczyckich zostały opublikowane w *Polskim słowniku biograficznym* (t. XXII, Wrocław 1978). Cf.: ZIELIŃSKI, 1958, s. 36–44; ZIELIŃSKI, 1962, s. 24–30.

⁴ W wyniku małżeństwa z Eulalią Eleonorą Radziejowską Paweł Niszczycki zyskał poparcie nie tylko wśród krewnych żony z rodziny Sobieskich. Dziadek macierzysty Eulalii, Marek Sobieski, od 1605 r. był wojewodą lubelskim, natomiast stryj Jakub w latach 1628–1646 wspinał się po drabinie awansu urzędniczego, począwszy od krajeostwa koronnego, a kończąc na kasztelanii krakowskiej. Do tego dochodziło powinowactwo z rodzinami Oleśnickich, Tęczyńskich, Herburtów i Daniłowiczów. Dość wspomnieć, że teść Pawła, Stanisław Radziejowski, z okazji przyjazdu króla Władysława do Radziejowic w 1634 r. ogłosił panegiryk, w którym chwalił się swoimi parantelami z Zamoyskimi, Ossolińskimi, Przyjemskimi, a nawet Radziwiłłami, Sanguszkami i Chodkiewiczami, vide KERSTEN 1988, s. 17–34.

⁵ Sekretarz ambasady francuskiej Michel de Mongrillon twierdził, że nie znała języka francuskiego, co stanowiło ewenement w przypadku kobiety z warstwy szlachecko-magnackiej (vide MONGRILLON 1982, s. 54).

⁶ KAWECKI 2005, s. 36; *Historia Lidzbarka Warmińskiego* 2008, s. 69–70.

⁷ Rodowym gniazdem Towiańskich były Szaty i Cytowiany w powiecie wilkomirskim (vide: Towiańscy herbu Gierałd, BPTPN, Notaty, sygn. 1662, k. 27r–v; CIECHANOWSKI 2001, s. 276–277). Informacje o najbliższej rodzinie Jerzego Hipolita Towiańskiego nie są znane. Jerzy Ciechanowski wymienia go jako posła z ziemi sochaczewskiej, informacja ta wydaje się jednak wątpliwa. Zdaniem anonimowego autora paszkwilu „Życie Jerzego Towiańskiego kasztelana łączyckiego” był on synem z nieprawego łoża któregoś z Frąckiewiczów i chłopki. Jego szlachectwo w wątpliwość poddaje także sekretarz ambasady francuskiej Michele de Mongrillon (MONGRILLON 1982, s. 54). Dzięki poleceniom Towiański został dworzaninem kolejno Gembickich, potem Kryskich. Z powodu licznych kradzieży został wypędzony, po czym odnalazł schronienie na dworze Hieronima Radziejowskiego (vide: BK, sygn. 394, s. 393–395; sygn. 562, s. 1–3; BCz, sygn. 1669/IV, s. 369–372). Towiański, zdaniem Kaweckiego, mógł służyć Michałowi Stefanowi Radziejowskiemu, kiedy ten przebywał jeszcze w Ra-

Pierwszym powaŹnym sprawdzianem moŹliwoŹci wywierania wpływoŹ politycznych było dla Towiańskiej bezkrólewie po Źmierci Jana III. Działania Towiańskich okazały się przyczyną oddalania się Radziejowskiego od stronnictwa prokrólewskiego juŹ w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XVII w.⁸ W początkowym okresie bezkrólewia Radziejowski odmienił swoje intencje względem rodziny monarszej, doprowadził do zgody skonfliktowanych ze sobą Marii Kazimierzy d'Arquien Sobieskiej i jej syna królewicza Jakuba oraz mediował w sprawie podziału majątku po zmarłym władcy. Poparcie Radziejowskiego dla królewicza, za którym opowiadały się dwór francuski oraz wiedeński, stanowiło dla kardynała waŹny argument w rozgrywkach politycznych⁹.

W sprawy Sobieskich niemniej zaangażowana była sama Towiańska, która, rezydując przy królowej wdowie, zapewne z poduszczenia Radziejowskiego starała się podsycać jej niechęć do Lubomirskich, Potockich oraz Sapiehów, opowiadających się coraz silniej za francuską kandydaturą Franciszka Ludwika księcia de Bourbon-Conti¹⁰. Wobec sporów w łonie rodziny Sobieskich oraz intryg prowadzonych przez królową Marię Kazimierę kardynał odczuwał coraz większe zmęczenie popieraniem aspiracji królewicza Jakuba do tronu królewskiego. Nie oznaczało to jednak jeszcze zerwania współpracy, tym bardziej że Radziejowski podczas obrad sejmu konwokacyjnego od lipca do września 1696 r. bronił królowej przed malkontentami.

Przełom nastąpił dopiero w październiku 1689 r., kiedy kardynał, wraz z Lubomirskimi i Sapiehami, podpisał zobowiązanie do popierania kandydatury księcia Contiego¹¹. Radziejowski jako *interrex* cieszył się niezwykle dużym autorytetem,

---

dziewięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVII w., a następnie udał się z nim do Heilsbergu (vide KAWECKI 2005, s. 36–37). W czasie warmińskiego pontyfikatu Radziejowskiego, w latach osiemdziesiątych XVII w., Towiański, tytułujący się starostą wilkomirskim, pełnił funkcję zarządcy zamku w Heilsbergu oraz komisarza dóbr stołu biskupiego (vide Actus Commissionis Circa Cognitionem Proventuum Mensae Principalis Varmiensis (AGAD, ABW, sygn. 64, s. 1–23). Podobną rolę odgrywał w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, gdzie występował jako marszałek dworu prymasa. Radziejowski zwykł tytułować go *domesticus* (vide Copie de tous les papiers qui regardent l'election de Mg^r le Prince de Conty pour roi de Pologne en 1697 (BCz, sygn. 1975/III, s. 33).

⁸ K.K. z Niszczyckich Towiańska do K.S. Radziwiłła, Warszawa, 14 IX 1690 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 1–4); K.K. z Niszczyckich Towiańska do K.S. Radziwiłła, Warszawa, 9 VI 1692 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 5–7); SARNECKI 2005, s. 252; KAWECKI 2005, s. 47; PORAŹIŃSKI 1984, s. 221–233.

⁹ Szerzej o postawie kardynała w okresie bezkrólewia i jego planach politycznych względem Sobieskich vide: RACHUBA 1987, s. 66–76; KAWECKI 2005, s. 113–148; JAROCHOWSKI 1856; SKRZYPIETZ 2011a; SKRZYPIETZ 2012a, s. 20–43; SKRZYPIETZ 1997, s. 106–116; GAŚSIOR 2017; JASTRZĘBSKA 1980, s. 351–354; MILEWSKI 2008; DE CAPRIO 2005, s. 369–409.

¹⁰ Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do M.S. Radziejowskiego, b.m., 2 VII 1696 (BCz, sygn. 569, k. 245r–246v); POLIGNAC 1855, s. 28–29.

¹¹ KOMASZYŃSKI 1971, s. 45; SKRZYPIETZ 2021, s. 220–221. Więcej o zabiegach i planach francuskiej dyplomacji vide: PAUL 1922; SKRZYPIETZ 2009a; SKRZYPIETZ 2005, s. 301–313; SKRZYPIETZ 2011b, s. 163–182; SKRZYPIETZ 2009b, s. 421–443.

stąd jego pozyskanie przez Polignaca stanowiło ogromny atut w planach polityki francuskiej. Wolta dokonana przez hierarchę w sposób naturalny wciągnęła oboje Towiańskich w krąg stronników Francuza¹². Utrzymanie Radziejowskiego w obozie Contiego miało jednak swoją wymierną cenę, co ambasador Polignac zresztą świetnie rozumiał¹³. Zależało mu na orędowaniu za kandydaturą księcia i podtrzymaniu zaangażowania w ten projekt niektórych dam, szczególnie zaś marszałkowej wielkiej koronnej Elżbiety z Denhoffów Lubomirskiej, podskarbini wielkiej koronnej Konstancji z Bokumów Lubomirskiej, wojewodziny bełskiej Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej oraz podkomorzyny koronnej Ludwiki Marii z Morsztynów Bielińskiej — wszystkie panie opłacane były z francuskich pieniędzy¹⁴. Nic dziwnego, że wymienione kontystki, w tym ówczesna kasztelanowa łączycka Towiańska, stały się przedmiotem drwiny ze strony anonimowego autora, który nazwał je klaczami ciągnącymi wóz triumfalny księcia Contiego z portu gdańskiego¹⁵. Uderzenie w osobę Katarzyny Kontancji było jednak obliczone głównie na podkopanie autorytetu prymasa Radziejowskiego, który tuż przed obradami sejmku elekcyjnego wraz z Towiańskimi zdecydował się wspomóc Polignaca w werbunku nowych zwolenników¹⁶. W decydującym momencie elekcji, 26 czerwca 1697, kiedy doszło do rywalizacji pomiędzy adherentami królewicza Jakuba, księcia Contiego oraz elektora saskiego

¹² Copie de tous les papiers... (BCz, sygn. 1975/III, s. 67). Radziejowski nie zrezygnował jednak z kontaktu z królową i jeszcze na początku 1697 r. wysyłał do niej Towiańską, celem wysondowania jej stanowiska, vide Jan Kosmowski do Aleksandra Sobieskiego, Warszawa, 26 I 1697 (BUW, sygn. 76, k. 183r).

¹³ W styczniu 1697 r. Ludwik XIV za pośrednictwem ambasadora ofiarował hierarsze sumę 60 tys. liwów oraz pierścień wart 2 tys. liwów. Wśród obdarowanych znalazła się także Towiańska, która przyjęła prezent w postaci zausznic wartych 4 tys. liwów (vide POLIGNAC 1855, s. 70). Towiańska miała opinię osoby przekupnej. W 1695 r. poseł cesarski Hermann Jakub Czernin w czasie swojej misji dyplomatycznej dążył do spotkania z królową Marią Kazimiერą d'Arquien Sobieską, oferując kasztelanowej łączyckiej, uznawanej za stronnicezkę Habsburgów, perfumy oraz wspinałką karocę w zamian za organizację audiencji (vide: M. de Polignac do Ludwika XIV, Warszawa, 13 XI 1694, BPAU-PANKr, TW, sygn. 8728, s. 5435; M. de Polignac do Ludwika XIV, Warszawa, 14 III 1695, BPAU-PANKr, TW, sygn. 8728, s. 5591; KUBEŚ 2016, s. 198). W czasie bezkrólewia podarunki (perfumy i galanterie) Towiańskiej składał także opat Montecatini, w zamian za poparcie prymasa dla kandydatury księcia Livio Odescalchiego (vide BORATYŃSKI 1930, s. 500), oraz sam Fryderyk August Wettyn, celem przeciągnięcia kardynała na swoją stronę (vide PÖLLNITZ 1973, s. 127). Z kolei w 1700 r. dyplomacja brandenburska przekazała kasztelanowej 10 tys. skudów za kaptowanie zwolenników dla poparcia koronacji Fryderyka I Hohenzollerna oraz umożliwienie w jej dobrach — zapewne w Nieborowie — negocjacji między kardynałem Radziejowskim a przedstawicielem króla Prus Wernerem w sprawie Elbląga (vide: KAWECKI 2005, s. 160; KAMIENSKI 2011, s. 168).

¹⁴ M. de Polignac do N.N., b.m., 6 IX 1696 (BCz, sygn. 5918, s. 30739); SKRZYPIETZ 2019, s. 317–320; SKRZYPIETZ 2001, s. 117–123.

¹⁵ Opisanie Pojazdu Księcia Contego z Paryża do Polski (AP Toruń, AmT, sygn. kat. II XII-34/2, s. 142–143).

¹⁶ MONGRILLON 1982, s. 114.

Fryderyka Augusta, Towiańska miała za zadanie dopilnować, by do kardynała nikogo nie dopuszczono. Chodziło o to, by nikt nie miał okazji przekonać Radziejowskiego do elekcji Wettyna, a także do prawdziwości jego konwersji na katolicyzm. W tym celu — jak donosili publicyści — Towiańska przebrała się za księdza i dzięki temu wybiegowi spędziła u boku kardynała, w jego karecie na polu elekcyjnym, całą noc, strzegąc go przed próbującymi wyrzucić nacisk¹⁷. W ten właśnie sposób próbowano wykpić poparcie dla księcia Contiego, zdeprecjonować znaczenie Radziejowskiego i przechylić szalę zwycięstwa na korzyść Fryderyka Augusta.

W takich okolicznościach następnego dnia doszło do rozdwojonej elekcji. Pomijając w tym miejscu przebieg wydarzeń politycznych, zwrócić należy uwagę, że Towiańscy czynnie zaangażowali się działalność rokoszu łowickiego, broniącego praw księcia Contiego do korony polskiej¹⁸. W tym kontekście postać kasztelanowej łączyckiej pojawia się w związku z negocjacjami prowadzonymi w styczniu 1698 r. ze zwolennikami króla w sprawie warunków pojednania z Augustem II. Radziejowski wykorzystał moment, w którym nowy monarcha nie był w stanie rządzić podzielonym społeczeństwem szlacheckim, i do oficjalnych rozmów delegował posła brandenburskiego Johanna von Hoverbeck. Monarcha przystał na to, wysyłając ze swojej strony krewnego Chrystiana Augusta von Sachsen-Zeitz, biskupa Jawarynu (Győr)¹⁹. Droga do koncyliacji okazała się jednak trudna z racji oporu stawianego przez szlachtę wielkopolską, postulującą porozumienie się we własnym gronie oraz odwleczenie rozmów. Innego zdania byli Małopolanie, którzy dążyli do zakończenia rozłamu i gotowi byli uznać majestat Augusta II, co potwierdzili umową zawartą w Błoniu w 3 marca 1698. Od tego czasu Radziejowski, w imieniu Wielkopolan, prowadził tajne rozmowy z królem, w których pośrednictwo przyjęła właśnie Towiańska. W liście do biskupa jawaryńskiego tłumaczyła:

lepiej było zawlec całe tę sprawę tydzień po Wielkiej Nocy, tak jako Wielkopolanie obiecywali przez skrypt, który dać chcieli księciu kardynałowi, że mieli stawić kasztelana kaliskiego i marszałka rokoszowego, bez których posłowie na nic pozwolić nie chcieli. Lepiej było w ten krótki czas darować, aniżeli w tej sesyj

¹⁷ Lament ziemianina województwa płockiego nad zmieszana ojczyznę przez niektórych senatorów i urzędników tego województwa (BO, sygn. 233, s. 1010–1012; ten sam paszkwil w: BO, sygn. 651, s. 701–702).

¹⁸ Mąż Konstancji, Jerzy Hipolit Towiański, wyruszył do Malborka z misją odebrania od krajczego koronnego Tomasza Działyńskiego pieniędzy potrzebnych na opłacenie kontystów. W drodze powrotnej został napadnięty przez oddział Jakuba Henryka Flemminga, wzięty w niewolę i dotkliwie pobity. Wobec skarg Towiańskiego i kardynała Radziejowskiego dowódca oddziału został ukarany za arogancję. Z kolei syn Konstancji, Krzysztof Mikołaj Towiański, był obecny w Gdańsku, pod Oliwą, w celu sprowadzenia księcia Contiego. Po krótkim starciu z żołnierzami saskimi w listopadzie 1697 r. opuścił port w przebraniu mnicha cysterskiego, vide: BIZARDIER 1853, s. 194; FLEMMING 2017, s. 382–383, 392; KOMASZYŃSKI 1971, s. 151; SKRZYPIETZ 2016, s. 56.

¹⁹ Więcej o negocjacjach vide: KAWECKI 2005, s. 141–159; WOJTASIK 1969, s. 24–44; STASZEWSKI 1983, s. 97–101; MIHALIK 2021, s. 249–262.

tak małej IchMściów Królowi się kłaniać, jakoż to jest pewnie uczynili i według upodobania jakiego wszystko tłumaczyli. Jestem w desperatjej, że to tak się stało i jest się o co gryźć, że tego czynić nie chcieli, co było tak potrzebnego na dobro Króla JMści. Czy godziło się tak sobie źle postąpić z JMścią Księciem Kardynałem [...]. Gdyby Książę Kardynał odstąpił od Wielkiej Polski, więcej by był zawinił, niżeli się zasłużył Królowi JMści. Staraliśmy się wielką możnością i niemniejszą możliwością, w tej sprawie posłów prosiliśmy, aby chcieli pozwolić na taką ostrą instancję²⁰.

W ten sposób kasztelanowa łęczycka wskazywała, że przyczyną niezgody nie była zła wola Radziejowskiego, a wina leżała po stronie niezgodnej i wichrzącej szlachty, sam kardynał próbował zaś ocalić resztki powagi swojego mocodawcy. Kasztelanowa nie zapomniała jednak wymienić przewin Sasów, którzy zniszczyli jej dobra, i zaznaczyć, że wartość ofiarowanego zadośćuczynienia okazała się znacznie zaniżona. Stanowiło to powód do wystosowania żądania w sumie 75 tys. talarów dla siebie i 25 tys. talarów dla Towiańskiej²¹. Działania te zachęciły Radziejowskiego do wznowienia rozmów między rokoszanami i komisarzami, uwieńczonych podpisaniem ugody 21 maja 1698 oraz obradami sejmu pacyfikacyjnego w dniach od 16 czerwca do 30 lipca tego roku²².

Mimo kosztownej ugody z Augustem II Towiańska nadal uchodziła za kobietę o nieograniczonej ambicji i chciwości. Zdaniem Kazimierza Sarneckiego, stolnika witebskiego i informatora Karola Stanisława Radziwiłła, winna była również upadku domu Sobieskich oraz knucia intryg przeciwko nowemu monarsze, do czego zachęcać miała również prymasa Radziejowskiego²³. Tymczasem monarcha zabiegał o poparcie kasztelanowej łęczyckiej, licząc, że ta zjedna prymasa dla idei wszczęcia konfliktu z Karolem XII²⁴. Kardynał sprzeciwił się udziałowi Rzeczypospolitej w wojnie, obawiał się bowiem nadmiernego wzrostu potęgi Szwecji, dalszego umacniania się Rosji oraz ugruntowania silnej pozycji Augusta II w momencie zajęcia

²⁰ K.K. z Niszczyckich Towiańska do Chrystiana Augusta Sachsen-Zeitz, Skierniewice, 21 III 1698 (BCz, sygn. 2218/IV, s. 235–237).

²¹ K.K. z Niszczyckich Towiańska do Chrystiana Augusta Sachsen-Zeitz, Skierniewice, 21 III 1698 (BCz, sygn. 2218/IV, s. 235–237); cf. ZWIERZYKOWSKI 2010, s. 147–157. Towiańska otrzymała swoją zapłatę w klejnotach, choć i na tym tle doszło do nieporozumienia. W dniu 9 maja 1698 komisarze Karol Stanisław Radziwiłł i biskup poznański Mikołaj Święcicki przywieźli kosztowności, lecz po dokładnej lustracji przez Towiańską, okazały się one fałszywe. Pośredniczący w tych transakcjach Hoverbeck, musiał przywieźć inne dobra, które wreszcie zadowolili kasztelanową łęczycką, vide: JAROCHOWSKI 1856, s. 171; STASZEWSKI 1973, s. 115; MORAWSKI 1939, s. 41–42.

²² Szerzej DYBAŚ 1991.

²³ K. Sarnecki do K.S. Radziwiłła, Warszawa, 30 VII 1698 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 13939/IV, s. 46).

²⁴ Janusz Antoni Wiśniowiecki przypisywał Janowi Reinholdowi Patkulowi próbę przekupienia Towiańskiej, by ta uzyskała zgodę Radziejowskiego na rozpoczęcie wojny przeciwko Karolowi XII, vide: WIŚNIEWIECKI 2018, s. 61; STASZEWSKI 1998, s. 121; STASZEWSKI 1973, s. 242.

przez niego Inflant. Wraz z wkroczeniem wojsk szwedzkich do Rzeczypospolitej Karol XII zaczął wywierać na kardynała presję, aby ten doprowadził do detronizacji Sasa, Radziejowski jednak się uchylał, chcąc jedynie osłabić wpływy króla polskiego i nie być posądzonym o zdradę. Twarda postawa władcy Szwecji spotkała się z równie nieprzejednanym stanowiskiem prymasa. Radziejowski obawiał się narzucenia Rzeczypospolitej nowego władcy, z którym musiałby współpracować, a który byłby marionetką Karola XII. Dopiero klęska Augusta II pod Kliszowem 19 lipca 1702 wymusiła na prymasie przystąpienie w Warszawie do rokowań z władcą szwedzkim, w trakcie których ten nalegał, by prymas doprowadził do detronizacji. Pomimo kilkukrotnie zwoływanych przez kardynała do stolicy rad senatu, na spotkaniach stawała się zaledwie garstka szlachty²⁵.

Dokładnie w tym czasie Towiańska zbliżyła się do środowiska antysaskiego, o czym świadczyła jej korespondencja: list od Rafała Leszczyńskiego podskarbiego koronnego i starosty generalnego koronnego, który sprawozdawał jej sytuację z walk ze Szwedami koło Poznania²⁶, oraz drugi, informujący o przemarszu wojsk litewskich w kierunku Torunia lub do Wielkopolski, a także o konszachtach z kasztelanem krakowskim i hetmanem wielkim koronnym Hieronimem Augustynem Lubomirskim²⁷. Niemniej Towiańska przeciwna była ścisłemu aliansowi pomiędzy kardynałem i Karolem XII oraz zwoływaniu zjazdu szlachty i rady senatu do Warszawy za cenę pokoju²⁸. Wojewodzina łączycka nie pomyliła się w swoich rachubach i ostatecznie to August II odniósł triumf nad Radziejowskim, Towiańskimi i Sapiehami podczas obrad sejmu lubelskiego, kiedy nie dość, że zelżono wiarołomców, to jeszcze przymuszono prymasa do złożenia przysięgi wierności Wettynowi²⁹.

Za potencjalnego następcę Augusta II na tronie królewskim uznawano wówczas królewicza Jakuba Sobieskiego. To jego kandydatura, nie księcia Contiego, w pełni odpowiadała zamierzeniom Karola XII³⁰. W latach 1701–1703 Sobiescy prowadzili

²⁵ KAWECKI 2005, s. 166–197; PORAZIŃSKI 1985b, s. 12–38.

²⁶ Kopia listu JMści Pana Podskarbiego W. Koronnego Generała Wielkopolskiego do Jejności Pani Towiańskiej Wojewodziny Łęczyckiej, Rydzyna, 26 VII 1702 (BK, sygn. 406; ten sam list w: BK, sygn. 1322, s. 96–97; BO, sygn. 1447, s. 188–189). List ten był później wykorzystywany przez Augusta II, jako dowód zdrady Leszczyńskiego, który nie dał odporu Szwedom i pozwolił im zająć Wielkopolskę. Podskarbi wielki koronny obawiał się, że pismo to stanie dowodem jego winy, a on sam podzieli los rozsiekanego szablami na zjeździe szlachty w Gorzycach koło Sandomierza wojewody kaliskiego Feliksa Aleksandra Lipskiego, vide: WIŚNIEWIECKI 2018, s. 118, 147; PORAZIŃSKI 1985b, s. 35; PORAZIŃSKI 1985a, s. 97–111; PORAZIŃSKI 1986, s. 93–101.

²⁷ K.K. z Niszczyczych Towiańska do Teresy z Gosiewskich Sapieżny, Warszawa, 21 VIII 1703 (BCz, sygn. 448/IV, s. 62–63; ten sam list w: BO, sygn. 271, s. 346); T. Perkowicz do A. z Gnińskich Zamoyskiej, Lwów, 22 VIII 1703 (AGAD, AZ, sygn. 1380, s. 440–441).

²⁸ J.J. Przebendowski do S. Branickiego, Malbork, 13 III 1703 (BO, sygn. 271, s. 102); JAROCHOWSKI 1856, s. 235; cf. WIŚNIEWIECKI 2018, s. 109.

²⁹ PORAZIŃSKI 1985b, s. 72; PORAZIŃSKI 1999, s. 29–33.

³⁰ STASZEWSKI 1973, s. 242. W tym miejscu należy zaznaczyć, że o ile Radziejowski optował za kandydaturą księcia Contiego, o tyle Towiańska odmówiła wikłania siebie w ewentualne negocjacje

regularną korespondencję z władcą Szwecji. Pośrednictwo w tych działaniach przejęli Radziejowski i Towiańska oraz wyekspediowany do przenoszenia korespondencji kanonik uniejowski Józef Jasiński³¹. Królewicz Jakub próbował jak najlepiej ułożyć swoje kontakty z wojewodziną łączycką, zabiegając przy tym o poparcie kardynała i sprzeciwiając się możliwości zawarcia przez Karola XII pokoju z Augustem II, który uznał za szkodliwy dla całej Rzeczypospolitej³². Wojewodzina łączycka, już później, zapewniała: „Cokolwiek mi WKMśc zlecasz wszystko to mam na dobrej pamięci, byleby to było co oddawca listu nam donosi tenże WKMści ustną relacją uczyni”³³. Obawa przed przechwyceniem korespondencji prowadzonej między Radziejowskimi i Towiańską a królewiczem i Karolem XII ziściła się w 1704 r., kiedy na radzie senatu w Krakowie August II ujawnił listy przekazywane przez księdza Jasińskiego³⁴.

---

z posłem nadzwyczajnym Charlesem de Caradas markizem du Héron. Wynikało to zapewne z braku przygotowania Katarzyny Konstancji do podejmowania się tego typu misji, angażowania się w kwestie dyplomatyczne, a także z nieznajomości języka francuskiego. Wyjątkiem była pomoc udzielona księciu Franciszkowi Rakoczemu, vide: E. z Lubomirskich Sieniawska do A.M. Sieniawskiego, Skole, 29 VII 1708, w: *Korespondencja kasztelanowej* 2016a, s. 207–208; RAKOCZY 1988, s. 152–154. Na temat kandydatury królewicza Jakuba szerzej vide: SKRZYPIETZ 2011a, s. 380–413; SKRZYPIETZ 2015, s. 245–265; SKRZYPIETZ 2012a, s. 273–287; GIEROWSKI 1980, s. 369–382; DROZDOWSKI 1980, s. 383–389; CZARNECKA 2020, s. 61–89.

³¹ Depositiones Ks. Józefa Jasińskiego kanonika uniejowskiego, któremu Królewicz JMśc Jakub zlecił do Księcia Kardynała (BCz, sygn. 563, k. 226v). Konstancja Towiańska wzbraniała się przed powierzaniem swoich myśli listom, obawiając się inwigilacji ze strony saskiej lub rosyjskiej. Wobec tego wojewodzina łączycka nalegała na spotkania z adresatami, vide: K.K. z Niszczyckich Towiańska do Konstancji z Potockich Szczuczyny, Radziejowice, 24 VIII 1702 (ANK, AKP, sygn. 3365, b.p.); K.K. z Niszczyckich Towiańska do K.S. Radziwiłła, Łowicz, 8 X 1702 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 8–10); K.K. z Niszczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, b.m., [?.?] 1703 (BCz, sygn. 2715/IV, s. 235–237); K.K. z Niszczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, Warszawa, 13 II 1704 (BCz, sygn. 221/III, s. 40); K.K. z Niszczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, Warszawa, 7 VIII 1704 (BCz, sygn. 5670, s. 331–332, list nr 44685).

³² Jakub Sobieski do K.K. z Niszczyckich Towiańskiej, b.m., 7 III 1702 (BO, sygn. 271, s. 343; ten sam list w: AGAD, APP, sygn. 57, s. 799–801).

³³ K.K. z Niszczyckich Towiańska do J. Sobieskiego, Warszawa, 21 VII 1703 (BCz, sygn. 448/IV, s. 62; ten sam list w: BN, BOZ, sygn. 932, s. 309).

³⁴ Radziejowski zdementował informacje o korespondencji Towiańskiej ze Szwedami, o czym informował dwór królewski Benedykt Paweł Sapięha (vide M.S. Radziejowski do Augusta II, Radziejowice, 11 IX 1702, BCz, sygn. 446, k. 287–291). August II musiał doskonale sobie zdawać sprawę z konszachtów Towiańskiej z królewiczem Jakubem, skoro polecił wybierającemu się do Wrocławia podczaszemu koronnemu Krzysztofowi Mikołajowi Towiańskiemu, aby przy okazji spotkania z królewiczem wybił mu z głowy marzenia o koronie (vide E. z Lubomirskich Sieniawska do A.M. Sieniawskiego, Czerniaków, 8 IX 1703, w: *Korespondencja kasztelanowej* 2016a, s. 84). Wśród listów przechwyconych przez Wettyna były te nadane od prymasa do Karola XII, pisma przekazane przez księdza Jasińskiego, plenipotencje królewicza Jakuba dane spowiednikowi Kiettenowi, omawiające warunki pokoju partykularnego z Karolem XII i carem Piotrem I, listy królewicza do Patkula, do sekretarza króla szwedzkiego Josiasa Cederhielma i do wojewodziny łączyckiej Towiańskiej, a w końcu

Pozwoliło to Wettynowi stworzyć własną wersję wydarzeń, usprawiedliwiającą uwięzienie królewicza Jakuba i Konstantego. Towiańska tłumaczyła się królewiczowi, że: „nie chciała w niczym czynić niewygody” i zapewniała — choć przecież bez gwarancji — że kardynał w przyszłości poprzez jego pretensje do korony u Karola XII³⁵. Kardynał Radziejowski, jak wiadomo, oficjalnie wypowiedział posłuszeństwo Augustowi II, wyznaczył termin nowej elekcji na dzień 19 czerwca 1704 oraz poinformował o negocjacjach traktatu ze Szwecją. Brak ustępstw ze strony Karola XII wobec szlachty polskiej nie nastrojał konfederatów pozytywnie. Dopiero namowy i lament Towiańskiej skłoniły Piotra Bronisza do złożenia podpisu pod uniwersałami zwołującymi sejmiki³⁶. W tej sytuacji zarówno Radziejowski, jak i Katarzyna Konstancja byli już zmuszeni poprzeć nowego kandydata króla szwedzkiego, którym został wojewoda poznański Stanisław Leszczyński³⁷.

Przełomy w życiu Towiańskiej nastąpiły gwałtownie jeden po drugim w 1704 i 1705 r. Pierwszym tragicznym wydarzeniem było aresztowanie jej męża w listopadzie 1704 r. pod zarzutem zdrady króla i wywiezienie go do Saksonii³⁸.

---

cu listy panów polskich do królewicza, vide Regestr dokumentów produkowanych i publice czytanych w walnej radzie w Krakowie roku 1704, 21 Februarii (BCz, sygn. 449/ IV, s. 67; BCz, sygn. 536/III, k. 223r). Prymas w obawie o swoje dobre imię zabiegał u Karola XII o wydanie listów pisanych przez Towiańską (Kraków, 23 II 1704, MNK, sygn. 49, k. 603r).

³⁵ K.K. z Niszczyckich Towiańska do J. Sobieskiego, Dantzig, 13 X 1704 (BCz, sygn. 449/IV, s. 133–135).

³⁶ ZWIERZYKOWSKI 2016, s. 388–401.

³⁷ WIŚNIOWIECKI 2018, s. 163–164. Towiańska z jednej strony nie dowierzała zapewnieniom złożonym prymasowi Radziejowskiemu przez Karola XII, że ten doprowadzi do końca wojny i zapewni pokój po detronizacji Augusta II w lutym 1704 r. Z drugiej strony skłonna była przekonywać wojewodzinę bełską i hetmanową wielką koronną Elżbietę z Lubomirskich Sieniawską do przybycia do Warszawy na spotkanie z prymasem i generałem Arvidem Hornem, vide: K.K. z Niszczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, Radziejowice, 9 I 1704 (BCz, sygn. 221/III, s. 29–32); K.K. z Niszczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, Warszawa, 17 I 1704 (BCz, sygn. 221/III, s. 35–37); K.K. z Niszczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, Warszawa, 13 II 1704 (BCz, sygn. 221/III, s. 39–40); POPIOŁEK 1996, s. 51. Niedługo potem Towiańska zwątpiła w sens popierania Leszczyńskiego, pisząc po jego wyjeździe z Krakowa do Rzeszowa, że: „jest za tym daremna fatyga” (vide K.K. z Niszczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, Laszki, 2 X 1704, BCz, sygn. 221/III, s. 43–44). Towiańska ponadto kpiała z żony króla Stanisława — Katarzyny z Opalińskich Leszczyńskiej, i jej niezbyt lotnego umysłu. Niechęć do niej miała połączyć wojewodzinę łęczycką z kasztelanową krakowską Konstancją Lubomirską. Jarochowski uznał, że Towiańska zachęciła prymasa, by ten wypowiedział się o Leszczyńskiej w obecności Karola XII (JAROCHOWSKI 1856, s. 388).

³⁸ Uwięzienie Jerzego Hipolita nastąpiło w listopadzie 1704 r. w Tygenhoffie, gdzie Towiańska schroniła się wraz z całą rodziną po opuszczeniu Warszawy zajętej przez wojska saskie. Miało to przyczynić się do upokorzenia Radziejowskiego i wpędzenia go w polityczną izolację (vide: Kopia listu Księcia Kardynała do Księcia Biskupa Nominata Krakowskiego, AGAD, ZAB, s. 112–116; Wiersz na uwięzienie wojewody łęczyckiego, BN BOZ, sygn. 867, k. 198v; PORAZIŃSKI 1999, s. 67). Jerzy Hipolit Towiański został zwolniony z saskiej niewoli już w marcu 1706 r., po złożeniu podpisu pod za-

Od tego czasu aż do 1706 r. Towiańska różnymi sposobami zabiegała o jego uwolnienie. Prosiła o pomoc biskupa warmińskiego Andrzeja Chryzostoma Załuskiego³⁹, starała się wpłynąć na decyzję króla Stanisława Leszczyńskiego w czasie wspólnej podróży do Malborka⁴⁰, słała bezpośrednie błagania do Augusta II oraz supliki do Karola XII za pośrednictwem przebywającego w niewoli szwedzkiej wojewody kaliskiego Franciszka Gałęckiego⁴¹. Pewną nadzieję przyniosły zabiegi właśnie tego ostatniego i jego żony Rozalii z Dzieduszyckich, którzy ofiarowali własne pieniądze, dzięki czemu król szwedzki obiecał wstawić się za Towiańskim⁴². August II przystał na uwolnienie więźnia, ale ceną wolności było przyrzeczenie Konstancji, złożone w obecności podskarbiego wielkiego koronnego Jana Jerzego Przebendowskiego, że przeciwnie ona Radziejowskiego na stronę Sasa⁴³. Na to jednak nie było ani czasu, ani możliwości, bowiem 13 października 1705 na wojewodzinę łęczycką spadł drugi bolesny cios, którym była śmierć kardynała w Gdańsku, o czym pisała następująco: „Nieodżałowaną nigdy stratą Książęcia Jmści Kardynała Dobrodzieja mego oraz nieograniczony żadnymi słowami żal mój donoszę WKsMści pewna będąc, że nikomu go z większym kompasji skutkiem komunikować nie mogę [...] [kardynał — przyp. J.P.] uczynił wszystkim złośliwym i zawistnym małą z tego pociechę, sobie wielki pokój”⁴⁴. Zdaje się, że to właśnie Towiańska najbardziej odczuła smutek i ból z powodu jego odejścia⁴⁵.

Poza wielką polityką i uczestnictwem w wydarzeniach o żywotnym znaczeniu dla istnienia i funkcjonowania państwa Towiańska angażowała się w działania protekcyjne. Całościowe omówienie pomocy udzielonej za jej instancją jest trudne do wykonania. Przyczyną tego są niedostatki materiału źródłowego, fragmentaryczność relacji, niekiedy brak bezpośredniości prośby, powodowany obawą przed demaska-

---

pewnieniem o wierności Augustowi II (vide Przysięga Jerzego Towiańskiego, Berolini, 8 III 1706, HStD, GR, loc. 9320/5, k. 12v). Niezależnie od tego zaraz po powrocie do kraju przystąpił on do króla Stanisława Leszczyńskiego, vide: S.K. Szwykowski do K.S. Radziwiłła, Popowa Olsza, 12 III 1708, w: *Przy boku* 2018, s. 151; J.M. Karp do K.S. Radziwiłła, Wilno, 25 III 1708, w: *DYGDAŁA* 2018, s. 186, 191, 200.

³⁹ A.Ch. Załuski do K.K. z Niszczyckich Towiańskiej, Orneta, 17 VIII 1704 (BN, sygn. 6677/III, k. 3v–4r); K.K. z Niszczyckich Towiańska do A.Ch. Załuskiego, Gdańsk, 14 II 1706 (BCz, sygn. 2715/IV, s. 353–356); FELDMAN 1925, s. 70, 109, 111, 163.

⁴⁰ K.K. z Niszczyckich Towiańska do K.S. Radziwiłła, b.m., 28 III 1707 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 32–35); K.K. z Niszczyckich Towiańska do K.S. Radziwiłła, Tygenhoff, 12 VIII 1708 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 36–38).

⁴¹ K.K. z Niszczyckich Towiańska do Augusta II, Gdańsk, 13 X 1704 (BCz, sygn. 449/IV, s. 123); F. Gałęcki do Karola XII, Sztokholm, 22 VI 1706 (BCz, sygn. 449/IV, s. 455).

⁴² K.K. z Niszczyckich Towiańska do F. Gałęckiego, Gdańsk, 1 V 1706 (BCz, sygn. 5670, s. 441, list nr 44711).

⁴³ JAROCHOWSKI 1882, s. 144.

⁴⁴ K.K. z Niszczyckich Towiańska do K.S. Radziwiłła, Gdańsk 30 X 1705 (AGAD, AR, sygn. 16381, s. 15).

⁴⁵ FELDMAN 1925, s. 167, 202.

cją zabiegów. Bożena Popiołek zauważyła, że w epoce saskiej, wobec upadku autorytetu władzy królewskiej oraz zaburzenia funkcjonowania instytucji centralnych, działania patronackie kobiet z elit lokalnych oraz arystokracji spełniały funkcje mediacyjne potrzebne do inicjowania awansów, karier, budowania koligacji oraz tworzenia stronnictw politycznych. Badaczka stwierdziła, że kobiece miłosierdzie, przychylność, wyrozumiałość, a także otwartość, niekiedy zaś niezależność ekonomiczno-finansowa, przyciągały do nich rzeszę klientów⁴⁶.

Do Towiańskiej, jako pośredniczki w załatwianiu spraw, kierowane były przede wszystkim prośby w sprawie osób duchownych, głównie ze względu na piastowaną przez jej protektora godność prymasowską. Jeszcze w 1696 r. kasztelanowa łęczycka występowała do kardynała w sprawie ksieni ołobockiej Konstancji Doroty Gnińskiej, siostry podskarbiny koronnej Anny z Gnińskich Zamoyskiej, w związku z jej prawem do prezenty plebana Cieńskiego oraz kontrowersjami wokół sprawowanego przez nią zarządu klasztorem, w tym trzymania sióstr poza klauzurą. Towiańska uspokajała Zamoyską: „jako mogę, tak rzeczy kierować będę, aby dekret stanął z honorem JMści Panny Ksieni, aby już pokój uczynić na tamym miejscu”⁴⁷. Z kolei w 1701 r. Jakub Działyński wojewodzie kaliski przypominał kasztelanowej łęczyckiej o sprawie księdza Gralińskiego, która stanęła na wokandzie sądu biskupiego. Była ona o tyle skomplikowana, że duchowny cieszył się przychylnością Izabeli z Morsztynów księżnej Czartoryskiej. Nie dziwi zatem, że w proces zaangażowana była cała rodzina Towiańskich⁴⁸. Konstancja ze swojej strony zapewniała, że duchowny może być spokojny o pomyślne rozstrzygnięcie tego konfliktu⁴⁹. Wojewodzie nie był jednak do końca pewny czy rzeczywiście tak się stanie, postarał się zatem zintensyfikować swoje zabiegi, wysyłając synowi kasztelanowej Krzysztofowi Mikołajowi Towiańskiemu, sforę psów myśliwskich, wiedział bowiem, że poprzednie brytany poginęły w czasie wspólnego z królem polowania na dzika w Puszczy Jaktorowskiej pod Skierniewicami⁵⁰. Innym razem, w 1702 r., Rafał Leszczyński, podskarbi wielki

⁴⁶ Szerzej na ten temat vide: POPIOŁEK 2020, s. 35–94; POPIOŁEK 2007, s. 385–395; POPIOŁEK 2018, s. 197–209.

⁴⁷ K.K. z Niszczyckich Towiańska do Anny z Gnińskich Zamoyskiej, Radziejowice, 10 V 1696 (AGAD, AZ, sygn. 356, k. 88r). Spór z ksienią ołobocką rozpoczął się w 1691 r. Dwa lata później Radziejowski delegował swojego przedstawiciela do rozeznania sytuacji panującej w klasztorze. Cf.: M.S. Radziejowski do Wojciecha Potworowskiego, Łowicz, 5 VI 1691 (BK, sygn. 1070, s. 9); M.S. Radziejowski do W. Potworowskiego, Skierniewice, 12 XII 1693 (BK, sygn. 1070, s. 131–132); M.S. Radziejowski do W. Potworowskiego, Warszawa, 24 II 1694 (BK, sygn. 1070, s. 40).

⁴⁸ K.K. z Niszczyckich Towiańska do Jakuba Działyńskiego, Łowicz, 11 XI 1701 (BK, sygn. 7213/2, s. 309); Jerzy Hipolit Towiański do J. Działyńskiego, Łowicz, 16 XI 1701 (BK, sygn. 7213/2, s. 310); K.M. Towiański do J. Działyńskiego, Skierniewice, 25 XII 1701 (BK, sygn. 7213/2, s. 314).

⁴⁹ K.K. z Niszczyckich Towiańska do J. Działyńskiego, Łowicz, 11 XI 1701 (BK, sygn. 7213/2, s. 309).

⁵⁰ K.M. Towiański do J. Działyńskiego, Łowicz, 6 I 1701 (BK, sygn. 7213/2, s. 316); K.M. Towiański do J. Działyńskiego, Łowicz, 29 III [1702] (BK, sygn. 7213/2, s. 318).

koronny i starosta generalny Wielkopolski, prosił Towiańską o wyjednanie probostwa dla księdza Świderskiego⁵¹.

Przytoczone przykłady nie oznaczają, że wszystkie supliki dotyczyły urzędów lub beneficjów kościelnych. W końcu 1702 r. prymas Radziejowski polecił Towiańskiej, by ta odpowiedziała referendarzowi koronnemu Janowi Sebastianowi Szembekowi, ubiegającemu się o urząd podkanclerski po śmierci Karola Tarły, że nie zamierza poprzeć jego zabiegów. Radziejowski wcześniej już obiecał swoją protekcję podkanclerzemu litewskiemu Stanisławowi Antoniemu Szczuce⁵². Towiańska, uzasadniając udzieloną przez prymasa odmowę, stwierdziła, że osoby polecane przez Radziejowskiego nie są mile widziane na dworze, a to z racji jego konfliktu z królem. Wskazała ponadto na młody wiek Szembeka, jego brak doświadczenia oraz zasług w porównaniu z kontrkandydatem. By złagodzić odprawę, przekonywała również, że orędownie za kimś jest tylko dworskim komplementem, który nie niesie ze sobą niczego pewnego; zapewniała też Szembeka, iż w życiu czeka go jeszcze wiele okazji do sięgnięcia po wysoki urząd państwowy: „Jeszcze z młodości WMMśc Pana, może być niejedna okazja postępowania z stopnia na stopień, godności a zaś lata miały by już niepowetowaną krzywdę, gdyby go chciał w tym przeskoczyć, na co drugiej ledwo spodziewać się może pory. Wziąłeś po nim referendaryję i dajże mu ten honor, żebyś wziął po nim drugi”⁵³. Nieoczekiwanie, wbrew mnożonym przeszkodom i strofowaniu, Szembek uzyskał upragnioną nominację na podkanclerstwo.

Do Towiańskiej zwracano się także z innego rodzaju sprawami. Anna z Gnińskich Zamoyska była przekonana, że dzięki znajomości z wojewodziną łęczycką uzyska ochronę dóbr ordynackich przed wojskami szwedzkimi⁵⁴. Siła przebiecia politycznego Katarzyna Konstancji malała jednak wraz z postępami wojny przeciwko Szwedom. Próbowala ona namawiać podkanclerzego litewskiego Szczukę do zakupu wiosek w Prusach⁵⁵, to znów żaliła się na brak awansu dla jakiegoś generała⁵⁶. Wszystko to bardziej przypominało szamotaninę niż przemyślane działania protekcyjne.

Tworzenie faksji popierających interesy i plany polityczne przebiegało nie tylko dzięki protekcji kandydatów na urzędy i godności, lecz także obejmowało kojarzenie małżeństw. Prymas Radziejowski przyznał, że podczas swojego pobytu kuracyjnego

⁵¹ Kopia listu JM Pana Podskarbiego... (BK, sygn. 394, s. 11).

⁵² Kopia listu JMsci Xięcia Kardynała do Referendarza Koronnego, b.m., 9 IX 1702 (BO, sygn. 704, s. 131–132).

⁵³ Kopia listu Wojewodziny Łęczyckiej do Szembeka Referendarza Koronnego, Skierniewice, 14 IX 1702 (BO, sygn. 704, s. 137–138). Cf. PALKIJ 2012–2013, s. 59–70.

⁵⁴ K.K. z Niszczyczych Towiańska do A. z Gnińskich Zamoyskiej, Warszawa, 12 II 1704 (AGAD, AZ, sygn. 536, s. 99–100).

⁵⁵ S.A. Szczuka do K. z Potockich Szczuczyny, Warszawa, 23 I 1704 (AGAD, APP, sygn. 163, t. LXII, k. 1271).

⁵⁶ K.K. z Niszczyczych Towiańska do S.A. Szczuki, 15 II 1704 (AGAD, APP, sygn. 163, t. III, s. 279).

w Cieplicach Śląskich uradził wraz z kasztelanową łączycką wydanie za mąż Teresy Lubomirskiej marszałkówny koronnej, córki Józefa Karola oraz Teofili z księżąt Ostrogskich-Zasławskiej, za Karola Filipa Wittelsbacha z linii Pfalz-Neuburg. Łączyło się to z zerwaniem kontraktu małżeńskiego Lubomirskiej z Jerzym Wilhelmem Hohenzollernem z linii księżąt na Bayreuth i Ansbach, a w konsekwencji niedopuszczeniem do skoligacenia się Lubomirskich z bratem Krystyny Eberhardyny, żony Augusta II, i wzmocnienia tym samym pozycji monarchy w Rzeczypospolitej. Radziejowski, idąc za radą Towiańskiej, przekonywał, że Wittelsbach jest świetną partią z racji swojej pozycji w Rzeszy oraz pieczy trzymanej nad dobrami po Radziwiłłach birżańskich. Hierarcha zapewniał marszałka nadwornego koronnego, że przeprowadził już stosowne rozmowy z dworem cesarskim, który miał wyrazić zgodę na ten mariaż oraz konkretyzować sposoby wynagrodzenia afrontu Hohenzollernowi, a także udzielić wskazówek w zakresie prowadzenia negocjacji z Wittelsbachami⁵⁷.

Zabiegom protekcyjnym i tworzeniu konstelacji politycznych służyła aktywność towarzyska. Świetną tego ilustrację przedstawił Jan Antoni Lamprecht, który szczegółowo opisał okoliczności zabawy karnawałowej, przy okazji której doszło do pojednania pomiędzy Augustem II a kardynałem Radziejowskim:

Wczoraj tydzień przyjechał Książę JMści Kardynał Prymas i zaraz tegoż dnia *adfruit* na bankiecie u Księżnej Jejmści Marszałkowej Nadwornej Koronnej [Teofili Lubomirskiej — przyp. J.P.], uprosił jednak Króla JMści do pałacu Księżnej Jejmści, który z maszkarami tamże przyjechawszy prosto w maszkarze do Księcia JMści Kardynała poszedł komplementując. Domyślił się wtedy Książę JMści Kardynał, że to Król JMści i chciał mu pocałować rękę, ale się Król JMści w maszkarze wzbronił i umknął ręki. Potem *deposita terra* się przywitali i tak mocno zapijali, że Pani Towiańska przypadłszy do Kardynała JMści wzięła go pod rękę, prosząc go żeby ratował zdrowie. Estherka także Króla JMści pod pachę i tak dobrze podpiwszy Książę JMści Kardynał odjechał⁵⁸.

Poza przejawami troski o zdrowie swojego protektora, Towiańska potrafiła doprowadzić do spotkania dwóch oponentów politycznych i pogodzić ich przy wspólnym stole. Kasztelanowa łączycka widziana była także w stolicy z okazji prywatnych wydarzeń okolicznościowych, takich jak ślub Szymańskiego z chorążanką poznańską Petrykowską, na którym wystąpiła w towarzystwie pań z domu Lubomirskich: Elżbiety z Denhoffów, marszałkowej wielkiej koronnej, i Teofili Lubomirskiej marszałkowej nadwornej koronnej⁵⁹. W gronie tych samych dam Towiańska pojawiła się na przedstawieniu marionetkowym, zorganizowanym przez kardynała w jego pałacu w Radziejowicach, co stanowiło dowód podtrzymywania dawnych

⁵⁷ M.S. Radziejowski do Józefa Karola Lubomirskiego, Łowicz, 2 XII 1700 (BN, sygn. 6650/III, s. 349–352); SAJKOWSKI 1981, s. 201–202; PENKAŁA-JASTRZĘBSKA 2021, s. 165–168.

⁵⁸ J.A. Lamprecht do Aleksandra Sobieskiego, Warszawa, 6 II [1699] (BUW, sygn. 76, k. 287r).

⁵⁹ J. Rafałowiczówna do Henryka Denhoffa, Jazdów, 21 X 1700 (AGAD, APP, sygn. 167, s. 308–309).

przyjaźni przez panie z faksji profrancuskiej⁶⁰. Za bardzo dobre uznać należy relacje łączące Towiańską z Elżbietą z Lubomirskich Sieniawską, czego dowodzą zapytania kierowane przez kuzynkę kardynała do wojewodziny bełskiej, dziękowania za podarki i życzenia z okazji ważnych świąt roku liturgicznego⁶¹. O intymnej wręcz relacji świadczyły wyrazy współczucia, które Towiańska wysłała w związku z utratą przez Sieniawską dziecka w wyniku poronienia w 1704 r.⁶², a innym razem radość wyrażona na okoliczność wyzdrowienia Zofii Marii Sieniawskiej po ciężkim przebiegu odry⁶³. Okres po śmierci kardynała Radziejowskiego oznaczał dla Towiańskiej zepchnięcie w polityczną próżnię, a piętrzące się kłopoty ze spadkiem i zapisami testamentowymi sprawiły, że wojewodzina łęczycka odwiedzała Warszawę w latach 1711–1718 już tylko w celach towarzyskich⁶⁴.

Działalność polityczna Towiańskiej prowadzona z drugiego planu ważnych wydarzeń przyniosła jej samej oraz jej rodzinie korzyści w postaci awansów społecznych. W tym zakresie mieszczą się kariery urzędnicze, nadania ziemskie, pensje i ruchomości oraz ochrona prawna świadczona przez protektorów. Już w 1692 r. prymas Radziejowski wystarał się u królowej Marii Kazimiery o prestiżową kasztelanię łęczycką dla Jerzego Hipolita Towiańskiego⁶⁵. Kardynał zdołał także zatroszczyć się o karierę Krzysztofa Mikołaja Towiańskiego, być może swojego syna ze związku

⁶⁰ J. Rafałowiczówna do Henryka Denhoffa (AGAD, APP, sygn. 167, b.m.d., s. 500).

⁶¹ K.K. z Niszczczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, Radziejowice, 9 I 1704 (BCz, sygn. 221/III, s. 29–30); K.K. z Niszczczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, b.m.d., [?.?] 1703 (BCz, sygn. 2715/IV, s. 235–237).

⁶² K.K. z Niszczczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, Warszawa, 14 VIII 1704 (BCz, sygn. 221/III, s. 41–42).

⁶³ K.K. z Niszczczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, Skierniewice, 7 XII 1713 (BCz, sygn. 5970, s. 437–440).

⁶⁴ J. Rafałowiczówna do E. z Lubomirskich Sieniawska, Warszawa, 24 V 1714, w: RAFAŁOWICZÓWNA 2000, s. 59; J. Rafałowiczówna do E. z Lubomirskich Sieniawska, Warszawa, 7 VI 1714, ibidem, s. 59–61; J. Rafałowiczówna do E. z Lubomirskich Sieniawska, 21 I 1715, ibidem, s. 79–81; J. Rafałowiczówna do E. z Lubomirskich Sieniawska, Warszawa, 2 IX 1717, ibidem, s. 154. Towiańska zmarła 16 października 1718 po krótkiej chorobie i została pochowana w krypcie pod chórem kościoła p.w. św. Krzyża w Warszawie vide: AAW, Liber defunctorum, sygn. 510, s. 21; J. Rafałowiczówna do Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, Warszawa 8 X 1718, w: RAFAŁOWICZÓWNA 2000, s. 184; J. Rafałowiczówna do Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, Warszawa, 28 X 1718, ibidem, s. 187.

⁶⁵ Początkowo ofiarowywano Towiańskiemu kasztelanie kamińską, którą Radziejowski nazwał „jakąś po Panu Cieleckim”, a za który to „drażek i przywilej odesłał Królowej JMści *consciuis* większych zasług i lepszemu respektu”, vide M.S. Radziejowski do S.A. Szczuki, Warszawa, 14 VIII 1692 (AGAD, APP, sygn. 163, t. III, k. 319r) Następnie domagano się nadania Towiańskiemu kasztelanii sieradzkiej, o którą przegrał rywalizację z Feliksem Aleksandrem Lipskim. Tym samym zdecydowano się oddać Towiańskiemu kasztelanię łęczycką. Wejście nuworysza i pupila prymasa do stanu senatorskiego było przedmiotem obmowy oraz kpiny z obdarowanego. Jerzy Hipolit Towiański uznawany był za człowieka politycznie niesamodzielnego. Opinię szlachecką zbulwersowało dokooptowanie Towiańskiego oraz Pawła Niszczczyckiego, chorążego płockiego, do składu delegacji negocjującej z królem Szwecji Karolem XII przed zajęciem przez niego Warszawy (vide KOWALSKI 2021, s. 41–42).

z Towiańską⁶⁶. Młody kasztelaniec został zaprezentowany na dworze królewskim już w czerwcu 1693 r.⁶⁷, lecz ważną rolę polityczną odegrał dopiero w roku 1696. Został wówczas wysłany do Francji, pozornie z notyfikacją o śmierci Jana III, w rzeczywistości zaś w celu wybadania zamiarów dworu wersalskiego w odniesieniu do przyszłej elekcji⁶⁸. W lipcu 1697 r. ponownie posłował do Ludwika XIV, tym razem, aby zapewnić go o sprzyjających warunkach dla przybycia księcia Contiego do Polski na uroczystość koronacji⁶⁹. Towiański wykorzystywany był też jako pośrednik w kontaktach pomiędzy Radziejowskim i królem. W zamian za sprawnie poprowadzone negocjacje z kardynałem Christianem Augustem von Sachsen-Weitz biskupem Győr, których celem było pozyskanie osoby prymasa dla Augusta II, otrzymał w 1699 r. podczaszostwo koronne⁷⁰. Dalsze próby Radziejowskiego związane z wyjednanie mu podkomorstwa koronnego w 1702 r. nie przyniosły już sukcesu wobec niechęci władcy i głośnych protestów ze strony szlachty⁷¹. Kardynał nie zrezygnował jednak z prób wywyższenia swojego ulubieńca, widząc w nim wygodny instrument prowadzenia polityki. To właśnie z inicjatywy prymasa doszło do skojarzenia małżeństwa Towiańskiego z hetmanówną koronną Marianną Lubomirską, córką Hieronima Augustyna, w czerwcu 1704 r. Związek ten miał utrwalić polityczne relacje hierarchy z teściem młodego Towiańskiego, którego Radziejowski widział na tronie; w tej sytuacji buława przyspaść miałyby Krzysztofowi Mikołajowi. Zdaniem Jana Jerzego

⁶⁶ Ówczesni pamiętnikarze podkreślali, że Radziejowski darzył Krzysztofa Mikołaja Towiańskiego wręcz ojcowskim uczuciem (vide OLSZOWSKI 1869, s. 43).

⁶⁷ M. de Polignac do Jana Antoniego Baluze, Warszawa, 30 VIII 1693 (BPAU-PANKr., TW, sygn. 8727, s. 5037); SARNECKI 2005, s. 51–52.

⁶⁸ Towiański w czasie swojej misji raportował kardynałowi o posunięciach królowej Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej względem zabiegów o przychylność dla królewicza Jakuba oraz informował o nastrojach na dworze francuskim. Vide: Instrukcja dla kasztelanica łączyckiego IMści Pana Krzysztofa Towiańskiego (BCz, sygn. 441/III, k. 107–109); Copie de tous les papiers... (BCz, sygn. 1975/III, s. 140–141); KOMASZYŃSKI 1971, s. 45; KAWECKI 2005, s. 115–116, 123, 125; SKRZYPIETZ 2009a, s. 62, 114.

⁶⁹ Copie de tous les papiers... (BCz, sygn. 1975/III, s. 276–279, 423); STASZEWSKI 1973, s. 105; KAWECKI 2005, s. 139.

⁷⁰ J.A. Lamprecht do Aleksandra Sobieskiego, Warszawa, 2 IX 1699 (BUW, sygn. 76, k. 311r).

⁷¹ Krzysztof Mikołaj Towiański został w styczniu 1701 r. nieoficjalnie wysłany przez Augusta II do Królewca z listem gratulacyjnym z okazji koronacji Fryderyka I. Wybór Towiańskiego mógł stanowić instrument pojednania króla z prymasem. Jego zadaniem było skłonić króla pruskiego do niezgody na przemarsz przez jego państwo wojsk saskich zmierzających do Rzeczypospolitej. Misja spotkała się z nieprzychylną reakcją szlachty. Znaczna część sejmików przedsejmowych potępiła poselstwo, a sejmik ziemi różańskiej zażądał w instrukcji osądzenia podczaszego koronnego za zdradę Rzeczypospolitej. Słów krytyki pod adresem misji i samego Towiańskiego nie zabrakło również na sejmie w 1702 r. Jako nagrodę pocieszenia Towiański otrzymał od Augusta II starostwo międzyrzeckie po zmarłym hetmanie Stanisławie Janie Jabłonowskim oraz w maju 1702 r. chorągiew pancerną, vide: K.M. Towiański do K.S. Radziwiłła, Warszawa, 3 XII 1703 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16377, s. 1–2); *Diariusz Sejmu* 1962, s. 43; WIŚNIEWIECKI 2018, s. 109; PORAZIŃSKI 1999, s. 83.

Przebendowskiego mariaż został uznany przez dwór za potwierdzenie zerwania przez prymasa z Augustem II, niemniej latem i jesienią 1704 r. Towiański znowu pośredniczył w rozmowach króla z Radziejowskim, aż do wyjazdu rodziny z Warszawy do Gdańska⁷².

Poza urzędami Towiańscy stali się beneficjentami dóbr ziemskich. Jeszcze w czasach pontyfikatu warmińskiego, w 1683 r., Radziejowski nadał Jerzemu Hipolitowi Towiańskiemu największą wieś gracjalną, Konradowo, wraz z 60 łanami ziemi. Kapituła zwróciła wówczas uwagę biskupowi, by zachował powściągliwość w szafowaniu majątkiem nieruchomym⁷³. Radziejowski nie przejął się tym zbyt i nadał kolejną wieś, Bredynki, bratu Konstancji — Pawłowi Niszczyckiemu, wówczas jeszcze miecznikowi płockiemu⁷⁴. Najwspanialszym podarunkiem Radziejowskiego dla Towiańskich stały się jednak dobra nieborowskie wraz z tamtejszym pałacem, który prymas wznosił według projektu Tylmana z Gameren⁷⁵. Senatorskie krzesło Towiańskiego oraz jego ambicje wymagały wyjątkowej oprawy także w stolicy. Okazją stała się śmierć wojewody ruskiego Marka Matczyńskiego. Egzekutorem testamentu zmarłego był m.in. Radziejowski, który być może zachęcił Towiańskiego

⁷² J.J. Przebendowski do A.M. Sieniawskiego, obóz pod Sandomierzem, 27 V 1704, w: *Listy Przebendowskiego* 2007, s. 37–38; OTWINOWSKI 1849, s. 66. Cf. PIWARSKI 2015, s. 128–129. Przeciwni temu zdaniu byli Jacek Staszewski oraz Andrzej Sowa, którzy uważali, że stosunki Radziejowskiego z Lubomirskim były poprawne, a słowa Hieronima Augustyna o chęci posiadania królewskiej korony zostały wypowiedziane po pijanemu, vide: STASZEWSKI 1973, s. 426; SOWA 1995, s. 68.

⁷³ AAWO, AKW, sygn. Acta Cap. 9, k. 274–274v (za podanie tego i kolejnego z wypisu oraz udzielenie szczegółowej informacji kieruję podziękowania do ks. prof. Andrzeja Kopiczko kustosza Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie). Cf. SZORC 1990, s. 303.

⁷⁴ AAWO, AB, sygn. A 16, k. 496v–497v.

⁷⁵ Prymas Radziejowski wykupił Nieborów wraz z wsiami Piasek i Sypień oraz folwarkiem Tarnów od Marcina Franciszka i Jana Nieborowskich. Do transakcji doszło na przestrzeni lat 1690–1695, co spowodowane było procesami z rodziną Nieborowskich oraz koniecznością odbicia przez kardynała aż trzech intromisji do dóbr (vide AGAD, ARN sygn. 194). Radziejowski po nabyciu włości i zakończeniu procesów sądowych postanowił o rozbudowie i przekształceniu dawnego dworu w duchu barokowym. Prace zlecone Tylmanowi z Gameren zostały zakończone do 1696 r. (vide: PIWKOWSKI 2005, s. 51–59; MOSSAKOWSKI 2011, s. 217–220; *Święto Baroku* 2009, s. 226–232). W 1697 r. duchowny przekazał dobra wraz z siedzibą Jerzemu Hipolitowi Towiańskiemu w formie ekspektatywy. Kasztelan łęczycki powiększył je w 1700 r., pozyskując od Feliksa Aleksandra Lipskiego Wólkę Łasiecką i Łasieczniki, a w 1703 r., za protekcją Radziejowskiego, przejął na drodze zajazdu od Franciszka Sokołowskiego dobra Sokołowo oraz część wsi Jasionna. W 1712 r. szlachta łęczycka oprostowała zajazd i nakazała Towiańskiemu zwrot Sokołowa prawnemu właścicielowi (vide WŁODARSKI 1973, s. 29, przypis 17). Spadkobierca Towiańskich — Krzysztof Mikołaj, w latach 1713–1715 prowadził spory sądowe o dobra Łasieczniki oraz prawa do posiadania Nieborowa (AGAD, ARN, sygn. 196, s. 4–72, 75–79). Towiańscy, w tym przede wszystkim Katarzyna Konstancja, byli patronami kościoła parafialnego w Nieborowie. Nakładem finansowym wojewodziny łęczyckiej przed 1717 r. wzniesiono drewniany chór kościoła (vide AP Łowicz, Plany, sygn. 5; za podzielenie się informacją pragnę złożyć podziękowania mgr. Piotrowi Jamskiemu z Instytutu Sztuki PAN w Warszawie).

do przejęcia jego pałacu w imieniu młodego Krzysztofa Mikołaja. Argumentem usprawiedliwiającym czyn były rzekome parantele łączące zmarłego z Towiańskimi, choć w istocie nie były one prawdziwe⁷⁶. Niezależnie od udzielonych już licznych i hojnych darów prymas nie ustawał w wynagradzaniu Jerzego i Konstancji Towiańskich, przekazując im w dożywocie wsie Kęszyce i Sierzchów, należące do dóbr stołu arcybiskupiego⁷⁷. Ponadto za pośrednictwem kardynała Konstancja w czerwcu 1704 r. weszła w posiadanie ekonomii nowodworskiej, a to na podstawie aktu rezygnacji wystawionego przez królewicza Aleksandra Sobieskiego w imieniu brata, królewicza Jakuba, asekurowanego przez króla Stanisława Leszczyńskiego⁷⁸. Dobra ziemskie w czasie wojny ze Szwecją były wielokrotnie dewastowane, co zmuszało wojewodzinę łęczycką do poszukiwania ratunku u osób wpływowych na dworze⁷⁹. Późniejsze, wysuwane pod adresem Towiańskich po uwięzieniu Jerzego Hipolita, oskarżenia o zdradę skutkowały zajęciem ich dóbr przez wojska saskie i ich sekwestracją przez króla Augusta II⁸⁰. Dopiero w latach 1706–1711, już po zwolnieniu wojewody łęczyckiego z aresztu, Towiańscy podjęli aktywne działania na forum sejmikowym, zmierzające do odzyskania starostw soleckiego, raduńskiego i zdobycia królewskiej opoczyńskiej⁸¹. Osobno wspomnieć należy, że Towiańska

⁷⁶ Vide: Jan Kosmowski do Aleksandra Sobieskiego, Warszawa, 15 III 1697 (BUW, sygn. 76, k. 213v); Jan Kosmowski do Aleksandra Sobieskiego, Warszawa, 23 IV 1697 (BUW, sygn. 76, k. 221v). Czyn Towiańskiego spotkał się z potępieniem i został wytknięty w paszkwilu „Na zajechanie nullo titulo pałacu śp. wdy ruskiego Marka Matczyńskiego przez JMP kasztelana łęczyckiego” (BN, sygn. 3097/III, s. 125).

⁷⁷ Łowicz, 15 VII 1702 (BJ, sygn. 7915/IV, s. 2). Katarzyna Konstancja z Niszczyckich Towiańska oskarżana była o przywłaszczanie sobie dochodów z dóbr arcybiskupich, vide E. z Lubomirskich Sieniawska do A.M. Sieniawskiego, Czerniaków, 8 IX 1703, w: *Korespondencja kasztelanowej* 2016a, s. 85.

⁷⁸ RACZYŃSKI 1841, s. 101–102. Tekst rezygnacji został szczegółowo omówiony w literaturze przedmiotu, vide: PORAZIŃSKI 1999, s. 83; SKRZYPIETZ 2011a, s. 424–425; ZWIERZYKOWSKI 2016, s. 403–404.

⁷⁹ K.K. z Niszczyckich Towiańska do S.A. Szczuki, b.m., 2 II 1704 (AGAD, APP, sygn. 163, t. III, s. 277–278); K.K. z Niszczyckich Towiańska do S.A. Szczuki, b.m.d. (AGAD, APP, sygn. 163, t. III, s. 281–283); K.K. z Niszczyckich Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, b.m., [?.?] 1703 (BCz, sygn. 2715/IV, s. 235–236).

⁸⁰ W tym czasie, w grudniu 1706 r., doszło do zniszczenia Nieborowa przez wojska kwarciane, dowodzone przez kasztelana kijowskiego Feliksa Czerwińskiego. W 1709 r. Nieborów stał się łupem po raz drugi, tym razem wojsk szwedzkich, vide: J.H. Towiański do K.S. Radziwiłła, Warszawa, 18 X 1709 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16374, s. 4–5); WIŚNIEWIECKI 2018, s. 216.

⁸¹ J.H. Towiański do K.S. Radziwiłła, Braszów, 6 XI 1709 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16374, s. 6–7); J.H. Towiański do A.M. Sieniawskiego, Skrzywna, 13 VIII 1708 (BCz, sygn. 5970, s. 308); J.H. Towiański do A.M. Sieniawskiego, Kryłów, 28 X 1708 (BCz, sygn. 5970, s. 313); J.H. Towiański do A.M. Sieniawskiego, Kryłów, 11 XI 1708 (BCz, sygn. 5970, s. 317–318). Cf. *Korespondencja K.M. Towiańskiego do J.H. Flemminga z lat 1710–1711* (HStD, GC, loc. 00710/08, k. 155r–164r).

była spadkobierczynią testamentową dóbr ruchomych i nieruchomości po prymasie Radziejowskim, na podstawie aktu jego ostatniej woli⁸².

Ostatnią formą opieki, którą Radziejowski zapewniał Towiańskim, była ochrona prawna. Autorytet kardynalski wystarczył, by wybronić oskarżonego o zniewagę majestatu Krzysztofa Mikołaja Towiańskiego, który w odwecie za inwektywę ze strony pana Niezychowskiego, sługi starosty wschowskiego Władysława Ponińskiego, wyzwiał tegoż na pojedynek. Areną toczonej przez nich walki była sypialnia królowej w pałacu w Wilanowie:

Wytoczyła się ta akcja, której uśmierzyć nie mogli różni IchMście, do pokoju, gdzie baldekin królowej JM. Tam *cum summa modestia* młodszy p. Poniński stawał za tym p. Niezychowskim, perswadując JMP kasztelanicy, aby na inszym miejscu upomniał się urazy swojej. Na to mu odpowiedział, że nie jest mu równy [...]. Za szable się ujawszy, za te słowa w gębę mu potężnie dał JMP Towiański⁸³.

Burda, która rozegrała się w Wilanowie, wprawiła króla w złość i dopiero mediacje ze strony kardynała oraz Stanisława Herakliusza Lubomirskiego pozwoliły zakończyć sprawę bez uciekania się do postępowania sądowego. Drugi przypadek dotyczył ratunku udzielonego bratu Towiańskiej, Pawłowi Niszczycyemu chorążemu płockiemu, który w maju 1697 r., wraz z ludźmi ze straży kardynała, napadł na Wojciecha Bogusławskiego i rozsiekł go wraz z trzema ze służby szablami. I tym razem interwencja Radziejowskiego uchroniła agresora przed karą⁸⁴.

Działalność Konstancji z Niszczycykich Towiańskiej rozpoczęła się w czasie bezkrólestwa po śmierci Jana III. Wpływy polityczne wojewodziny łęczyckiej osłabły po śmierci jej protektora prymasa Radziejowskiego w 1705 r. i od tego czasu nie odgrywała już większej roli na scenie politycznej kraju. W działalności Towiańskiej wskazać można różne formy aktywności, m.in. pośredniczenie między kardynałem a królową Marią Kazimiერą d'Arquien Sobieską, królewiczem Jakubem, Augustem II, biskupem jawaryńskim Chrystianem Augustem Sachsen-Zeitz i wybranymi osobami z kręgu magnaterii polskiej w załatwianiu rozmaitych spraw politycznych. Towiańska — jak wnioskować możemy z przekazów — jawi się jako intrygantka animująca różnorakie akcje polityczne, czasami bez przemyślenia podjętych zamiarów, lub motająca się w swoich działaniach. Kuzynka kardynała Radziejowskiego pozostawała ściśle związana jego wolą, choć pewne decyzje, jak choćby korespon-

⁸² Temat ten stanowi przedmiot osobnego artykułu. Janusz Antoni Wiśniowiecki określił wynagrodzenie Towiańskiej następująco: „Testament trochę pyszny jego [Radziejowskiego — przyp. J.P.] i z podziwieniem wielu, ale to mają wyniosłe animusze, że i przy śmierci jako lew ryczą: Towijańską uczynił wszytkiej fortuny panią, okrom co wziął po rodzicach, bo te siostrzeńcom [tj. Hieronimowi Kazimierzowi Prażmowskiemu — przyp. Autor] na legacyję obrócił” (WIŚNIEWIECKI 2018, s. 194).

⁸³ SARNECKI 2005, s. 268–269, 274. Cf. J. Koziński do K.S. Radziwiłła, Warszawa, 19 II 1695, ibidem, s. 437–438.

⁸⁴ Andrzej Chojnacki do Daniela Krzysztofa Janitzena, Warszawa, 31 V 1697 (APT AmT, sygn. kat. II XIII-34/1, k. 29r–30v).

dencję z magnatami, sprawy sejmikowe, promocje urzędnicze czy swaty, starała się zachować we własnej gestii i usiłowała wpływać na zdanie duchownego.

W przypadku Towiańskiej za ograniczony sukces można uznać jej aktywność elekcyjną. Co prawda książę Conti, którego wspierała, nie uzyskał korony królewskiej, jednak ówczesna kasztelanowa potrafiła doprowadzić do zgody pomiędzy prymasem a Augustem II i znaleźć się w kręgu drugiej po monarsze osoby w państwie. Odnotować należy także niewielkie sukcesy Towiańskiej w zakresie protekcji, układania związków małżeńskich i w sferze towarzyskiej, które sprzyjały budowaniu i umacnianiu relacji między Radziejowskim i magnaterią polską. Za ich pośrednictwem Towiańska starała się podtrzymać znaczenie prymasa w życiu publicznym. Dopiero czasy wojny północnej ze Szwecją i meandrowanie pomiędzy królem Augustem II, Karolem XII, królewiczem Jakubem oraz Stanisławem Leszczyńskim wpędziły Towiańską i całą jej rodzinę w kłopoty. Brak właściwego rozeznania sytuacji, a także perspektywicznego myślenia oraz kierowanie się bardziej emocjami niż rozumem, strąciło kardynała Radziejowskiego, a tym samym ją z czołowych pozycji w życiu politycznym.

Relacje pomiędzy Towiańską a Radziejowskim czy Elżbietą z Lubomirskich Sieniawską miały charakter stosunku klientalno-patronackiego. Towiańska, z racji swojego położenia finansowego, zależna była od woli mocodawców. Dzięki protektorom możliwe były przecież awanse, z czego skwapliwie skorzystali wszyscy Towiańscy, a najbardziej Jerzy Hipolit, który został wprowadzony do grona senatorskiego. Radziejowski okazał się również wspaniałym obrońcą członków rodziny Towiańskich w ich konfliktach z prawem, umożliwiał im zaistnienie na arenie politycznej, a w końcu, dzięki swoim nadaniom, zbudował ich zaplecze majątkowe. Trudno nie zgodzić się z Romanem Kaweckim, że Radziejowski zżył się z Towiańskimi tak, że egzystowali w symbiozie fizycznej oraz emocjonalnej, stając się dla siebie najbliższą rodziną o wyznaczonych wspólnych celach życia i działalności⁸⁵. Śmierć Radziejowskiego i trudności towarzyszące organizacji pogrzebu, które tak żałośnie i boleściwie opisywała wojewodzina łęczycka, pokazywały, że ich relacja nie była li-tylko umową, ale związana była z głębszymi emocjami i przeżyciami⁸⁶. Towiańska traciła nie tylko protektora o wielkim autorytecie i najwyższym znaczeniu państwowym, lecz także bliskiego kuzyna — członka rodziny, który uchronił ją przed biedą. W ten sposób odkrywamy nowy wymiar mechanizmu klientalno-patro-

⁸⁵ KAWECKI 2005, s. 47.

⁸⁶ Szczególną uwagę należy zwrócić na treść listów, w których Konstancja opisywała żal tuż po śmierci kardynała, przypominała w nich Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi, że został egzekutorem testamentu duchownego, a w końcu opisała okoliczności sprowadzenia ciała kardynała do Warszawy i trudności z jego pochówkiem w kościele p.w. św. Krzyża, vide: K.K. z Niszczyckich Towiańska do K.S. Radziwiłła, Gdańsk, 27 XII 1705 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 16–19); K.K. z Niszczyckich Towiańska do K.S. Radziwiłła, Gdańsk, 30 VIII 1706 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 20–25); K.K. z Niszczyckich Towiańska do K.S. Radziwiłła, b.m., 15 I 1707 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 26–31).

nackiego, który połączył się tu ze sferą uczuć⁸⁷. Konstancja, wobec braku politycznej samodzielności zmarłego w 1715 r. męża, została zmuszona samodzielnie zawalczyć o swój los, stąd naturalnym stało się dla niej poszukiwanie nowego patrona, którego odnalazła w osobie kanclerza wielkiego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła⁸⁸. Magnat zagwarantował jej pomoc w sprawach prawnych, związanych z wypełnieniem zapisów testamentu kardynała, oraz wsparł jej działalność jako posesorki dóbr w Prusach Królewskich, które stały się jej jedynym dochodem. Podobnej pomocy, głównie w rozprawach sądowych przed Trybunałem Królewskim w Lublinie, użyła Towiańskiej Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska, mająca duże doświadczenie w korumpowaniu sędziów⁸⁹.

No koniec należy się przyjrzeć opiniom krążącym na temat Towiańskiej i utrwalonej o niej pamięci. Coraz bliższa więź prymasa z kuzynką dostarczała ówczesnym powodów do plotek i często wykorzystywana była przez wrogów duchownego. Kobieta uznawana była za piękną i niepozobawioną zalet umysłu, zarzucano jej jednak dumę, wyniosłość i przemądrzałość⁹⁰. Ta ostatnia cecha miała ponoć decydować o jej wpływie na plany polityczne Radziejowskiego. Już w okresie *interregnum* po Janie III pojawiło się zdanie, że: „ma ona [Towiańska — przyp. J.P.] dużą władzę nad umysłem prałata, którego jest krewną, iż pozyskała go całkowicie dla nas, a to ze względu na swojego ukochanego syna, który jest w wielkich łaskach w Paryżu. [...] Tej damie właśnie przypisuje się wszystko co, jak widzieliśmy czynił prymas”⁹¹. Wielu pamiętnikarzy epoki twierdziło, że hierarcha pozwolił wodzić się na pasku zachcianek swojej kuzynki i poddawał się jej afektom⁹². Jeszcze bardziej wymawiano kasztelanowej, a potem wojewodzinie łęczyckiej miłostki łączące ją z kardynałem. W niewybredny sposób zaatakowali prymasa podskarbiowie koronny i litewski podczas posiedzenia sejmu konwokacyjnego w 1696 r., głosząc, że:

przy oderwaniu się Izby Poselskiej i Senatu byli *mores et simulatores* posłów *ad fortius agendum* przeciwko niemu i także przeciwko Pani Kasztelanowej Łęczyckiej *multo absurdo* mówili zowiąc ją Doña Olimpia *una regina* i insze jej dając

⁸⁷ Cf. MACZAK 1994, s. 249–254; MACZAK 1988, s. 103–115.

⁸⁸ K.K. z Niszczyczych Towiańska do K.S. Radziwiłła, Człuchów, 22 III 1709 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 41–44); K.K. z Niszczyczych Towiańska do K.S. Radziwiłła, Gdańsk, 16 II 1709 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 45–48); K.K. z Niszczyczych Towiańska do K.S. Radziwiłła, Gdańsk, 30 I 1710 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 74–75); K.K. z Niszczyczych Towiańska do K.S. Radziwiłła, Gdańsk, 11 IV 1711 (AGAD, AR, dz. V, sygn. 16381, s. 52–55).

⁸⁹ K.K. z Niszczyczych Towiańska do E. z Lubomirskich Sieniawskiej, 7 XII 1713 (BCz, sygn. 5970, s. 437–440). O pomoc Sieniawskiej zalecał się też Krzysztof Mikołaj Towiański, który prowadził sprawę przed Trybunałem do 1726 r., czego dotyczy ich korespondencja z lat 1706–1726 (vide BCz, sygn. 5970, s. 327–364).

⁹⁰ MONGRILLON 1982, s. 53.

⁹¹ MONGRILLON 1982, s. 53.

⁹² RAKOCZY 1988, s. 151; OTWINOWSKI 1849, s. 19.

cognomena, obawiając się JMści Książd Biskup Płocki Dobrodziej, aby te *laesiones* nie były zatrudnieniem tej konwokacji⁹³.

Urażony tym Radziejowski dopiero po licznych perswazjach biskupa płockiego Andrzeja Chryzostoma Załuskiego zgodził się na spotkanie z urzędnikami, którzy ostatecznie za swoje słowa przeprosili. Porównanie Towiańskiej do słynnej Olimpii Maidalchini, szwagierki papieża Innocentego X, która w czasie jego pontyfikatu w latach 1644–1655 kupczyła urządami i beneficjami kościelnymi oraz sterowała polityką Państwa Kościelnego, dość jasno pokazywało, że oceniano ją jako wszechwładną perfidną i zachłanną. Z czasem Towiańska zasłużyła sobie na kolejne obmowy, a pod jej adresem w latach 1696–1697 publikowane były liczne paszkwile⁹⁴. W drukach ulotnych określano kasztelanową jako wszeteczną, zarozumiałą i pozbawioną moralności. Uznawano ją za złego ducha, który załagał się w siedzibie prymasa w Radziejowicach i stamtąd steruje jego poczynaniami⁹⁵. Aspekt romansu kardynała z kuzynką niezwykle gorszył polskich magnatów. Janusz Antoni Wiśniowiecki pisał niedwuznacznie: „Jest wieść pospolita, że Towiańską z domu Niszczycką wojewodzinę łęczycką serdecznie kochał [tj. Radziejowski — przyp. J.P.], ale ja to wiem, że była jego krewna i nie tuszę, chyba pozwołoną od sumienia miłością”⁹⁶. Niemniejszą odrazą wieść ta napawała luteranckich Szwedów, m.in. generała Magnusa Stenbocka czy sekretarza kancelarii szwedzkiej Hermelina⁹⁷. Poza niemoralnym prowadzeniem się, Towiańskiej zarzucano chciwość i złą wolę. Takie zdanie o niej wyraził Władysław Dłuski, który za wierną i wieloletnią służbę nie otrzymał nic z testamentowych zapisów prymasa, o co winił właśnie jego kuzynkę⁹⁸.

Niezbyt łaskawie obeszła się z Towiańską także polska historiografia. Tomasz Świącicki w 1858 r. pisał o niej, że „owładła całkiem rozumem i wolą [Radziejowskiego — przyp. J.P.] i rządziła dworem prymasowskim w Skierniewicach, jak swoim własnym folwarkiem. Kobieta z rodzaju Bony, wścibska, łakoma, zła, tylko nie tyle co Bona rozumna, co nierozumna”⁹⁹. W podobnym duchu wypowiedział się Kazimierz Jarochoński:

Łączą się w nim [Radziejowskim — przyp. J.P.] wady: fałsz, obluda, dyssymulacja (udawanie) aż do nizin podłości. Dodajmy do tego ciekawy, fatalny stosunek tajemniczej i podejrzanej natury, jaki wiąże prymasa z wojewodziną łęczycką, Konstan-

⁹³ A. Choynacki do D.K. Janitzena, Warszawa, 25 IX 11696 (APT AmT, sygn. kat. II XII-33/1, s. 278–279).

⁹⁴ Do najpopularniejszych należały „Diskurs Księcia JMści Kardynała z IMcią Panią Towiańską kasztelanową łęczycką”, „Naprzód ja ci się spowiadam Mości Księżu Prymasie” oraz „Ordynacyia Apollinara Sarmackiego o Szatanie Pośle Francuzkim”, cf. BUCHWALD-PELCOWA 1969, s. 174.

⁹⁵ Ze Lwowa, APT AmT, sygn. kat. II XII-33/1, s. 618.

⁹⁶ WIŚNIEWIECKI 2018, s. 101.

⁹⁷ ŁAKOCIŃSKI 1967, s. 120.

⁹⁸ POPIOŁEK 2020, s. 191.

⁹⁹ ŚWIECICKI 1858, s. 494–495.

cją Towiańska, która nie odstępowała nigdy ani na krok osoby prymasa. Współcześni nazywali wojewodzinę „kardynałową” Radziejowską. Za grubą gotówkę i wspaniałe klejnoty przeciągnęła ona swego kochanka arcybiskupa do obozu Augusta II Sasa¹⁰⁰.

W dalszej części imputował jej chciwość, mściwość i intryganctwo. Proste zabiegi literackie, oddziałujące na emocje i nieposiadające żadnego odzwierciedlenia w rzeczywistości historycznej, wykreowały „czarną legendę” Towiańskiej, która na stałe zadomowiła się w rodzimej historii i przetrwała do XX w.¹⁰¹ W innym wydaniu określono Towiańską mianem „polskiej pani de Montespan”¹⁰² czy wręcz, dosadnie: „kochanka kardynała”¹⁰³. Wypada jednak przyjąć punkt widzenia Aleksandry Skrzypietz, która w recenzji biografii Radziejowskiego pióra Romana Kaweckiego napisała:

osobiste życie i związek kardynała Radziejowskiego z Towiańską nie zasługują na krytykę, bowiem nie wolno nam patrzeć na ówczesną obyczajowość przez pryzmat współczesnych wymogów i oczekiwań. [...] Pamiętać należy, że z jednej strony Radziejowski związał się z całą rodziną kuzynki i poprzez nią realizował wiele ważnych misji, wspierał także w sposób oczywisty karierę tego rodu. Z drugiej strony rola samej Towiańskiej u boku kardynała nie była jednoznaczna, za to niezwykle ordynarnie komentowana przez szlachtę. Zauważyć trzeba, że Radziejowski, niewątpliwie poinformowany o plotkach, nic sobie z nich nie robił¹⁰⁴.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

AAW [= Archiwum Archidiecezji Warszawskiej]

Liber defunctorum [= Liber defunctorum Ecclesiae S. Crucis 1709–1730], sygn. 510

AAWO [= Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie]

AB [= Akta Biskupie], sygn. A 16

AKW [= Archiwum Kapituły Warmińskiej], sygn. Acta Cap. 9

¹⁰⁰ JAROCHOWSKI 1856, s. 12–13. Określenia „Pani Kardynałowa” po raz pierwszy użył Wolter w dziele *Historia Karol XII* (Le Hale, 1741), vide FORYCKI, ZWIERZYKOWSKI 2013, s. 12.

¹⁰¹ W ten sposób postąpił Jerzy Topolski, który wspominał o pannie Dzierzgowskiej, kochance arcybiskupa Piotra Gamrata, i pannie Oemchenowej, romansującej z prymasem Gabrielem Podoskim. Z kolei Hanna Dymnicka-Wołoszyńska wspominała o romansach prymasa Antoniego Ostrowskiego z Marianną z Gortowskich Koziatelską, starościanką będzińską, Anną z Wodzickich Modlińską, panią Lipską i innymi kobietami tworzącymi tzw. prymasiarnię, czyli kobiety umieszczone w apartamentach w skrzydle stołecznego pałacu arcybiskupa i będące jego wybrankami, vide: TOPOLSKI 1955, s. 15; DYMICKA-WOŁOSZYŃSKA 1979, s. 544, cf. STANISZEWSKI 2008, s. 148.

¹⁰² ŁOZIŃSKI 2006, s. 159, 167.

¹⁰³ KOSMAN 2000, s. 184.

¹⁰⁴ SKRZYPIETZ 2006, s. 482–483.

- AGAD [= Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie]
 ABW [= Archiwum Biskupstwa Warmińskiego], sygn. 64
 APP [= Archiwum Publiczne Potockich], sygn. 57, 163 t. III, 167
 ARN [= Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa], sygn. 194, 195, 196
 AWR [= Archiwum Warszawskie Radziwiłłów], dz. V, sygn. 13939/IV, 16374, 16377, 16381
 AZ [= Archiwum Zamoyskich], sygn. 356, 1380
 ZAB [= Zbiory Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej, Zbiory różnej proveniencji], sygn. 8
 ZDP [= Zbiór dokumentów papierowych], sygn. 2828
 ANK [= Archiwum Narodowe w Krakowie]
 AKP [= Archiwum Krzeszowickie Potockich], sygn. 3365
 AP Łowicz [= Archiwum Państwowe w Łowiczu]
 Plany [= Plany Gruntów, Parafii i inne], sygn. 5
 AP Toruń [= Archiwum Państwowe w Toruniu]
 AmT [= Akta miasta Torunia], sygn. kat. II XII-33/1; kat. II XII-34/2
 BCz [= Biblioteka Czartoryskich w Krakowie], sygn. 221/III, 441/III, 446/IV, 448/IV, 563/III, 569/III, 1669/IV, 1975/III, 2218/IV, 2715/IV, 5670, 5918
 BJ [= Biblioteka Jagiellońska w Krakowie], sygn. 7915/IV
 BK [= Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku], sygn. 394, 406, 1070, 1322, 7213/2
 BN [= Biblioteka Narodowa w Warszawie], sygn. 3097/III, 6650/III, 6677/III
 BOZ [= Biblioteka Ordynacji Zamojskiej], sygn. 867, 932
 BO [= Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu], sygn. 233, 271, 651, 704, 1447
 BPAU-PANKr [= Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie]
 TW [= Teki Waliszewskiego], sygn. 8727, 8728
 BPTPN [= Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk]
 Notaty [= Notaty i wstępne szkice genealogiczne], sygn. 1662
 BUW [= Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego], sygn. 76
 HStD [= Hauptstaatsarchiv Dresden]
 GC [= Geheimes Cabinet], loc. 00710/08
 GR [= Geheimer Rat (Geheimes Archiv)], loc. 9320/5
 MNK [= Muzeum Narodowe, Kraków], sygn. 49

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU

- BIZARDIER1853 = Michele D. de Bizardier, *Bezkrólewie po Janie III*, wyd. Julian Bartoszewicz, Wilno 1853
 BOGUCKA 1998 = Maria Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa 1998
 BOGUCKA 2005 = Maria Bogucka, *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2005
 BORATYŃSKI 1930 = Ludwik Boratyński, *Don Livio Odescalchi kandydatem do korony polskiej*, „Przegląd Polski”, 1930, 4 (169), s. 500–502
 BUCHWALD-PELCOWA 1969 = Paulina Buchwald-Pelcowa, *Satyra czasów saskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969

- DE CAPRIO 2005 = Francesca de Caprio, *Varsavia, l'Europa e l'interregno nella Rzeczpospolita del dopo Sobieski*, w: *L'Europa di Giovanni Sobieski. Cultura, politica, mercatura e società*, a cura di Gaetano Platania, Viterbo 2005, s. 369–409
- CIECHANOWSKI 2001 = Jerzy Cichanowski, *Rody Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. V, Rzeszów 2001
- CZARNIECKA 2020 = Anna Czarniecka, *Zabiegi Marii Kazimiery o tron dla królewicza Jakuba w czasie wielkiej wojny północnej w świetle korespondencji z Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Mińsku (1701–1704)*, „*Studia Wilanowskie*”, XXVII, 2020, s. 61–89
- Depesze księdza 1855* = *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego. Z rękopismu cesarskiej biblioteki w Paryżu*, t. II, wyd. Jana K. Żupański, Poznań 1855
- Diariusz 1962* = *Diariusz Sejmu walnego warszawskiego 1701–1702*, wyd. Przemysław Smolarek, Warszawa 1962
- DROZDOWSKI 1980 = Marian Drozdowski, *Sobiescy a Stanisław Leszczyński*, „*Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*”, XXXV, 1980, 2, s. 383–389
- DYBAŚ 1991 = Bogusław Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699*, Toruń 1991 („*Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu*”, LXXXIV, 2)
- DYMNICKA-WOŁOSZYŃSKA 1979 = Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, *Ostrowski Antoni*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1979, s. 540–546
- FELDMAN 1925 = Józef Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709*, Kraków 1925
- FILIPCZAK 2002 = Witold Filipczak, *Elżbieta Sapieżyna na tle politycznej roli kobiet w czasie kampanii sejmowej z 1778 r.*, w: *Niebem i sercem okryta. Studia historyczne dedykowane dr Jolancie Malinowskiej*, red. Monika Malinowski, Toruń 2002, s. 303–320
- FILIPCZAK 2015 = Witold Filipczak, *Anna z Pociejów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej*, w: *Kobieta i władza w czasach dawnych*, red. Agata A. Kluczek, Bożena Czwojdrak, Katowice 2015, s. 405–435
- FLEMMING 2017 = [Johann Heinrich Flemming], *Pamiętniki o elekcji Augusta II na króla polskiego i o początkach wojny północnej (1696–1702)*, wyd. Urszula Kosińska, tłum. Katarzyna Zaleska, Małgorzata Gołębiewska-Bijak, Warszawa 2017
- FORYCKI, ZWIERZYKOWSKI 2013 = Maciej Forycki, Michał Zwierzykowski, *Geneza elekcji Stanisława Leszczyńskiego w 1704 roku w ujęciu Woltera*, „*Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*”, XXV, 2013, 2, s. 5–20
- GAŚSIOR 2017 = Ewa Gaśsiór, *Sejm konwokacyjny po śmierci Jana III Sobieskiego*, Warszawa 2017
- GIEROWSKI 1980 = Józef Andrzej Gierowski, *Kandydatura Sobieskich do tronu polskiego w czasie wielkiej wojny północnej*, „*Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*”, XXXV, 1980, 2, s. 369–382
- Historia Lidzbarka* = *Historia Lidzbarka Warmińskiego*, t. II, cz. 1, red. Krzysztof Mikulski, Eugeniusz Borodij, Lidzbark Warmiński 2008
- JAKUBOSZCZAK 2008 = Agnieszka Jakuboszczak, *Sarmacka dama. Barbara Sanguszkowa (1718–1791) i jej salon towarzyski*, Poznań 2008
- JAROCHOWSKI 1856 = Kazimierz Jarochowski, *Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską*, t. I–II, Poznań 1856

- JAROCHOWSKI 1882 = Kazimierz Jarochowski, *Koniec Radziejowskiego*, w: *Nowe opowiadania i studia historyczne*, Warszawa 1882
- JASTRZĘBSKA 1980 = Elżbieta Jastrzębska, *Maria Kazimiera Sobieska wobec kandydatury syna Jakuba podczas bezkrólewia w świetle depeš ambasadora Polignaca (1696–1697)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. XXXV, 1980, 2, s. 351–354
- KAMIENSKI 2011 = Andrzej Kamiński, *Uznanie królewskiego statusu Prus przez uczestników pierwszej fazy wojny północnej (1700–1703)*, „Czasy Nowożytne”, XXIV, 2011, s. 163–182
- KARKUCIŃSKA 2000 = Wanda Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1746). Działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000
- KAWECKI 2005 = Roman Kawecki, *Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645–1705)*, Opole 2005
- KERSTEN 1988 = Adam Kersten, *Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji*, Warszawa 1988
- KOMASZYŃSKI 1971 = Michał Komaczyński, *Księcia Contiego niefortunna wyprawa po koronę Sobieskiego*, Warszawa 1971
- Korespondencja kasztelanowej* 2016a = *Korespondencja kasztelanowej krakowskiej*, t. I: *Z serca kochająca żona i uniżona sługa. Listy Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej do męża Adama Mikołaja Sieniawskiego z lat 1688–1726*, wyd. Bożena Popiołek, Urszula Kicińska, Agnieszka Słaby, Warszawa–Bellerive-sur-Allier, Warszawa 2016
- Korespondencja kasztelanowej* 2016b = *Korespondencja kasztelanowej krakowskiej*, t. III: *Jaśnie Oświecona Mościa Księżno i Dobrodziejko. Informatorzy i urzędnicy*, wyd. Bożena Popiołek, Urszula Kicińska, Agnieszka Słaby, Warszawa–Bellerive-sur-Allier, 2016
- KOSMAN 2000 = Marceli Kosman, *Między ołtarzem a tronem. Poczet prymasów Polski*, Poznań 2000
- KOWALSKI 2021 = Robert Kowalski, *Postawa polityczna wojewody kaliskiego Feliksa Aleksandra Lipskiego w początkach najazdu szwedzkiego na Polskę w 1702 r. Zakończenie okresu współpracy z prymasem Michałem Radziejowskim*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, LVII, 2021, 1, s. 23–56
- KUBEŠ 2016 = Jerzy Kubeš, *Hermann Jakob Czernin von Chudenitz' Diplomatic Mission in Warsaw in 1695. A Contribution towards the Travel Arrangements of Imperial Diplomats*, „Theatrum Historiae”, XIX, 2016, s. 171–203
- KURAS 2012 = Katarzyna Kuras, *Rola wybitnych kobiet w polityce w czasach Augusta III Sasa*, w: *Per mulierem. Kobieta w dawnej Polsce — w średniowieczu iw dobie staropolskiej*, red. Katarzyna Justyniarska-Chojak, Sylwia Konarska-Zimmnicka, Warszawa 2012, s. 261–277
- Listy Przebendowskiego* 2007 = „*Interes WM Pana wspomniałem Królowi JMci...*”: *listy Jana Jerzego Przebendowskiego podskarbiego wielkiego koronnego do Adama Mikołaja Sieniawskiego wojewody bełskiego i hetmana wielkiego koronnego z lat 1704–1725*, wyd. Adam Perłakowski, Kraków 2007
- ŁAKOCIŃSKI 1967 = Zygmunt Łakociński, *Magnus Steinbock w Polsce*, Wrocław 1967
- ŁOZIŃSKI 2006 = Władysław Łoziński, *Życie polskie w dawnych wiekach*, Warszawa 2006²
- Materiały do historii* 1841 = *Materiały do historii Stanisława Leszczyńskiego króla polskiego*, tłum. Konstancja hr. Raczyńska, Jerzy hr. Radoliński, Jerzy Morawski, Roman Ziolecki, wyd. Edward Raczyński, Poznań 1841

- MAĆZAK 1988 = Antoni Mączak, *Wierność i miłość. Z zagadnień motywacji stosunku klientalnego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu”, XXVI, 1988, Historia, 2, s. 103–115
- MAĆZAK 1994 = Antoni Mączak, *Klientela. Nieformalny system władzy w Polsce i Europie*, Warszawa 1994
- MIHALIK 2021 = Béla V. Mihalik, *The King's Cousin, the Emperor's Bishop. Christian August of Saxe-Zeitz as Mediator between Poland and the Holy See*, „Eastern European History Review”, 2021, 4, s. 249–262
- MILEWSKI 2008 = Markus Milewski, *Die polnische Königswahl von 1697*, Innsbruck 2008
- MONGRILLON 1982 = Michelle de Mongrillon, *Pamiętnik sekretarza ambasady francuskiej w Polsce pod koniec panowania Jana III oraz w okresie bezkrólewia i wolnej elekcji po jego zgonie 1696–1697*, wyd. Łucja Częścik, Wrocław 1982
- MORAWSKI 1939 = Kazimierz M. Morawski, *Pierwsze kroki Augusta Mocnego w Polsce*, „Przegląd Współczesny”, XVIII, 1939, 48, s. 41–48
- MOSSAKOWSKI 2011 = Stanisław Mossakowski, *Tylman z Gameren (1632–1706). Twórczość architektoniczna w Polsce*, Warszawa–Monachium–Berlin 2011
- NIESIECKI 1840 = Kasper Niesiecki, *Herbarz Polski*, wyd. Jan N. Bobrowicz, t. VI, Lipsk 1840
- OLSZOWSKI 1869 = Ignacego Olszowskiego *Pamiętnik z czasów Augusta II Króla Polskiego z współczesnego rękopismu wydany*, wyd. L.H., b.m. 1869
- OTWINOWSKI 1849 = Edward Otwinowski, *Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II*, wyd. Józef Czech, Kraków 1849
- PALKIJ 2012–2013 = Henryk Palkij, *Szembek Jan Sebastian*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XLVIII, Warszawa–Kraków 2012–2013, s. 59–70
- PAUL 1922 = Pierre Paul, *Melchior de Polignac (1661–1741)*, Paris 1922
- PENKAŁA-JASTRZĘBSKA = Anna Penkała-Jastrzębska, *„Za cudzoziemca iść...” Migracje a polityka małżeńska szlachty państwa polsko-litewskiego*, Kraków 2021
- PIETRZAK 2018 = Jarosław Pietrzak, *„Całe brzemień promocji”. O kobietach z rodzin królewskich i magnackich promotorkach awansów urzędniczych w Rzeczypospolitej drugiej połowy XVII wieku*, w: *Na przekór konwencjom. Nieszablone role społeczne kobiet i mężczyzn od czasów nowożytnych do 1945 roku*, red. Magdalena Gibiec, Dorota Wiśniewska, Leszek Ziątkowski, Kraków 2018, s. 41–84
- PIWARSKI 2015 = Kazimierz Piwarski, *Hieronim Lubomirski. Hetman wielki koronny*, Oświęcim 2015
- PIWKOWSKI 2005 = Włodzimierz Piwkowski, *Nieborów. Mazowiecka rezydencja Radziwiłłów*, Warszawa 2005
- POPIOŁEK 1996 = Bożena Popiołek, *Królowa bez korony. Studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669–1729*, Kraków 1996
- POPIOŁEK 2003 = Bożena Popiołek, *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków 2003
- POPIOŁEK 2007 = Bożena Popiołek, *Dobrodziejki i klienci. O patronacie kobiecym w XVIII w.*, w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz, Białystok 2007, s. 385–395
- POPIOŁEK 2018 = Bożena Popiołek, *Korespondencja kobieca jako świadectwo więzi klientalnych w epoce saskiej*, w: *Spoleczeństwo staropolskie, seria nowa*, t. V:

- Spoleczeństwo a elita*, red. Iwona M. Dacka-Górzyńska, Andrzej Karpiński, Warszawa 2018, s. 197–209
- POPIOŁEK 2020 = Bożena Popiołek, *Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego i relacji klientalnych w czasach saskich*, Warszawa 2020
- PORAZIŃSKI 1984 = Jarosław Poraziński, *Początki działalności Michała Stefana Radziejowskiego — próba interpretacji przebiegu kariery i kształtujących ją czynników*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”. Folia Historica, 726, 1984, Historia 48, s. 221–233
- PORAZIŃSKI 1985a = Jarosław Poraziński, *Opozycja wielkopolska na początku wojny północnej 1702–03*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, 158, 1985, Historia 20, s. 97–111
- PORAZIŃSKI 1985b = Jarosław Poraziński, *Sejm lubelski 1703 r. i jego miejsce w konfliktach wewnętrznych na początku XVIII wieku*, Warszawa–Poznań–Toruń 1985
- PORAZIŃSKI 1986 = Jarosław Poraziński, *Stanisław Leszczyński na tle orientacji politycznej szlachty w latach 1704–1705*, „Rocznik Gdański”, XLVI, 1986, 1, s. 93–101
- PORAZIŃSKI 1999 = Jarosław Poraziński, *Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710)*, Toruń 1999
- PÖLLNITZ 1973 = Karol Ludwik Pöllnitz, *Ogień palającej miłości w śmiertelnym zagrzebionym popiele albo ciekawa introspekcja w życie Augusta II niegdy króla polskiego*, wyd. Paulina Buchwald-Pelcowa, Warszawa 1973
- Przy boku* 2018 = *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706–1709)*, t. I: *Wyprawy do Saksonii i Litwy w latach 1706–1708*, wyd. Jerzy Dygdała, Warszawa 2018
- RACHUBA 1987 = Andrzej Rachuba, *Radziejowski Michał Stefan Augustyn*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987, s. 66–76
- RAFAŁOWICZÓWNA 2000 = [Jadwiga Rafałowiczówna], *A z Warszawy nowiny te... Listy do Elżbiety Sieniawskiej z lat 1710–1720*, wyd. Bożena Popiołek, Kraków 2000
- RAKOCZY 1988 = Franciszek II Rakoczy, *Pamiętniki, Wyznania*, red. Jerzy R. Nowak, tłum. Maria Paczoska, Warszawa 1988
- SAJKOWSKI 1981 = Alojzy Sajkowski, *Staropolska miłość z dawnych listów i pamiętników*, Poznań 1981
- SARNECKI 2005 = Kazimierz Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana III*, t. I–II, wyd. Janusz Woliński, Wrocław 2005
- SKRZYPIETZ 1997 = Aleksandra Skrzypietz, *Maria Kazimiera wobec elekcji po zgonie Jana III Sobieskiego*, w: *Z dziejów XVII i XVIII wieku*, red. Jerzy Kwak, Katowice 1997, s. 106–116
- SKRZYPIETZ 2001 = Aleksandra Skrzypietz, *Damy polskie wobec kandydatury księcia Conti podczas elekcji w 1697 r.*, w: *Dyplomacja — Polityka — Prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Idzi Panic, Katowice 2001, s. 117–123
- SKRZYPIETZ 2005 = Aleksandra Skrzypietz, *Bezkrólowie po śmierci Jana III Sobieskiego w narracji ambasadora francuskiego Melchiora de Polignac*, w: *Narracje, (auto)biografia, etyka*, red. Leszek Koczanowicz, Rafał Nahinry, Rafał Włodarczyk, Wrocław 2005, s. 301–313
- SKRZYPIETZ 2006 = Aleksandra Skrzypietz [rec.], „*Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645–1715)*”, *Roman Kawecki, Opole 2005*, „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*”, XXXIX, 2006, 2, s. 480–483

- SKRZYPIETZ 2009a = Aleksandra Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego*, Katowice 2009
- SKRZYPIETZ 2009b = Aleksandra Skrzypietz, *Melchior de Polignac i jego misja na dworze Jana III Sobieskiego*, w: *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XVI–XVIII wieku*, red. Ryszard Skowron, Kraków 2009, s. 421–443
- SKRZYPIETZ 2011a = Aleksandra Skrzypietz, *Królewscy synowie — Jakub, Aleksander i Konstanty*, Katowice 2011
- SKRZYPIETZ 2011b = Aleksandra Skrzypietz, *Ludwik XIV wobec kandydatury królewiczów Sobieskich do tronu polskiego*, w: *Polska–Francja–Europa. Studia z dziejów Polski i stosunków międzynarodowych*, red. Maciej Forycki, Agnieszka Jakuboszczak, Jan Jurkiewicz, Igor Kraszewski, Mikołaj Pukianiec, Poznań 2011, s. 163–182
- SKRZYPIETZ 2012a = Aleksandra Skrzypietz, *Królewicz Jakub Sobieski i jego kontakty z dworami europejskimi do wybuchu wielkiej wojny północnej*, „*Wiek Stare i Nowe*”, IV, 2012, s. 20–43
- SKRZYPIETZ 2012b = Aleksandra Skrzypietz, *Leszczyńscy wobec zabiegów elekcyjnych królewiczów Sobieskich*, w: „*Trzeba dyscypliny — bez niej nie da się pasji składnie wyrazić*”. *Studia z dziejów nowożytnych (XVI–XVIII w.)*, red. Maciej Forycki, Adam Perlakowski, Filip Wolański, Poznań 2012, s. 273–287
- SKRZYPIETZ 2015 = Aleksandra Skrzypietz, *Jakub Sobieski*, Poznań 2015
- SKRZYPIETZ 2016 = Aleksandra Skrzypietz, „*co dnia czynią mi nowe propozycje*”: *korrespondencja Franciszka Ludwika, księcia Conti z okresu jego wyprawy do Polski jesienią 1697 roku*, „*Wiek Stare i Nowe*”, XI, 2016, s. 48–66
- SKRZYPIETZ 2019 = Aleksandra Skrzypietz, *Franciszek Ludwik, książę de Conti — „obrony król Polski”*. *Saga rodu Kondeuszów*, Katowice 2019
- SKRZYPIETZ 2021 = Aleksandra Skrzypietz, *Between the King's Instructions and the Ambassador's Ambition. Melchior de Polignac's Cooperation with Polish Magnates*, „*Eastern European History Review*”, IV, 2021, s. 220–221
- SŁABY 2014 = Agnieszka Słaby, *Rządziła oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*, Kraków 2014
- SŁABY 2016 = Agnieszka Słaby, *Szlachcianki na politycznej scenie czasów saskich — polityka czy obrona interesów domowych*, w: *Historie nieobojętne*, t. I: *Wnuczki Pandory. Kobiety w społeczeństwie od starożytności do współczesności*, red. Anetta Głowacka-Penczyńska, Katarzyna Grysińska-Jarmuła, Bydgoszcz 2016, s. 71–83
- SOWA 1995 = Andrzej A. Sowa, *Świat ministrów Augusta II. Wartości i poglądy funkcjonujące w kręgu ministrów Rzeczypospolitej w latach 1702–1729*, Kraków 1995
- STANISZEWSKI 2008 = Paweł Staniszewski, *Prymas polski arcybiskup Antoni Kazimierz Ostrowski i jego troska o archidiecezję gnieźnieńską w czasie pobytu za granicą (1782–1784) w świetle korespondencji z kapitułą metropolitalną w Gnieźnie*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, LXXXX, 2008, s. 147–169
- STASZEWSKI 1973 = Jacek Staszewski, *O miejsce w Europie: stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1973
- STASZEWSKI 1983 = Jacek Staszewski, *Podwójna elekcja i upadek stronnictwa francuskiego*, w: *Polska–Francja. Dziesięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*, red. Andrzej Tomczak, Karol Górski, Warszawa 1983, s. 97–101

- STASZEWSKI 1998 = Jacek Staszewski, *August II Mocny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998
- SZORC 1990 = Alojzy Szorc, *Dominium warmińskie 1243–1772*, Olsztyn 1990
- ŚWIĘCICKI 1858 = Tomasz Święcicki, *Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób dawnej Polski*, t. I–II, Warszawa 1858
- Święto Baroku 2009 = *Święto Baroku. Sztuka w służbie prymasa Michała Stefana Radziejowskiego (1645–1705)*, red. Jerzy Żmudziński, Warszawa 2009
- TOPOLSKI 1955 = Jerzy Topolski, *Rozwój latyfundiów arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, od XVI do XVIII wieku*, Poznań 1955
- URUSKI 1915 = Seweryn Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. XII, Warszawa 1915
- WIŚNIEWIECKI 2018 = Janusz A. Wiśniowiecki, *Ilias Polski (1700–1710)*, wyd. Przemysław P. Romaniuk, Jacek Burdowicz-Nowicki, Warszawa 2018
- WŁODARSKI 1973 = Jerzy Włodarski, *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973
- WOJTASIK 1969 = Janusz Wojtasik, *Walka Augusta II z obozem kontystowsko-prymasowskim w pierwszym roku panowania (1697–1698)*, „Przegląd Historyczny”, LX, 1969, 1, s. 24–44
- ZIELIŃSKI 1958 = Ryszard Zieliński, *Chronologia senatorów płockich*, „Notatki Płockie”, III, 1958, 1, s. 36–44
- ZIELIŃSKI 1962 = Ryszard Zieliński, *Senatorowie płoccy (dokończenie)*, „Notatki Płockie”, V, 1962, 2, s. 24–30
- ZWIERZYKOWSKI 2010 = Michał Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010
- ZWIERZYKOWSKI 2016 = Michał Zwierzykowski, *Elekcja Stanisława Leszczyńskiego w roku 1704 — wynik przypadku czy efekt działań politycznych?*, w: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru — między prawami a obowiązkami*, red. Mariusz Markiewicz, Dariusz Rolnik, Filip Wolański, Katowice 2016, s. 388–401

A woman in the background. Katarzyna Konstancja Towiańska, née Niszczycka, and her political activity in the turbulent period of the late 17th and early 18th century

The article deals with the figure of Katarzyna Konstancja Towiańska, née Niszczycka, a relative of Primate Michał Stefan Radziejowski. Its purpose is to shed light on Towiańska's activities and her unofficial influence on the clergyman's political endeavours in 1680–1705. They were associated with the events of the interregnum following the death of John III in 1696, when Radziejowski found himself in the party supporting the French candidate. Towiańska played a key role during the interregnum from the point of view of canvassing for support, then the split election and finally the Łowicz Rebellion. In the following years, during the reign of Augustus II, Towiańska engaged in political manoeuvring, at one time declaring allegiance to the monarch, at another showing deference to his opponents and even favouring the idea of dethroning the monarch and electing his successor, designated by Charles XII. However, Towiańska's political activity in the background was much broader in scope and included patronage for offices and in the affairs of the clergy, matchmaking

in marriages that determined political sympathies, and attendance at public events in the presence of the king. For services rendered, Towiańska and her family received specific favours from their protector, Primate Radziejowski, in the form of official patronage, landed estates, bequests and legal protection. Concluding the article, the author sums up Towiańska's political successes and failures, and addresses the opinion about her as the cardinal's mistress and her influence on Radziejowski's political plans.